

VOORAF

Vaarwel Marianne

Bert Glorie (eindredacteur)

Dit is de laatste Nieuwsbrief waaraan Marianne Jongerius als redactiesecretaris medewerking verleent. Vanaf het eerste nummer is zij verantwoordelijk geweest voor druk en distributie van het blad. Als redactieleden van het elfde uur konden wij rekenen op haar als stabiele factor, een vrouw met een schat aan ervaring en een grote kennissenkring binnen ons Werkverband. We zullen haar accuratesse en haar betrokkenheid missen. Ik dank haar mede namens mijn collega's Els Deenen en Nico Belo en ongetwijfeld ook namens allen die ons als redactielid voorafgingen voor de goede samenwerking en voor de ontspannen manier waarop zij met ons omging. Marianne, geniet van je vrije tijd. Vaarwel!

Teamvorming en samenwerking, de expertise groeit. Kees Waardenburg liet in 2008 zijn boekje *Teamvorming voor pastores* verschijnen. Twee jaar later bood de uitgever het aan tegen een zeer voordelige prijs. Kennelijk vreesde hij met een grote voorraad te blijven zitten en was Kees zijn tijd vooruit. Maar dat feit heeft tot gevolg dat Kees anno 2012, nu veel mensen behoefte hebben aan meer informatie over teamvorming voor pastores, kan putten uit een rijke ervaring. De betrokken manier waarop hij teamtraining aanpakt, is voorbeeldig. De stellingen waarmee hij zijn artikel eindigt, zijn meer dan licht prikkelend. Zij hebben betrekking op vrijheid en autonomie van predikant en gemeente. Juist op dit punt zijn de verhoudingen binnen de Protestantse kerk fundamenteel anders dan binnen de Rooms-Katholieke kerk, waarover Harry Bisseling schrijft.

Net als Kees Waardenburg is Harry Bisseling een voorloper als het om teambegeleiding gaat. Radicaler en op een vroeger tijdstip dan andere bisdommen maakte het aartsbisdom Utrecht de keuze voor grote parochieverbanden met pastorale teams. Harry was er vanaf het begin bij betrokken en doet nu verslag van de evolutie die de teamvorming heeft doorgemaakt, waarbij een mooi accent ligt op de pastorale beleidsplannen waartoe de teams komen. Bart van Noord sluit hierop aan met een beschrijving van Sage, een project waarbij Protestantse gemeenten worden begeleid bij onderlinge samenwerking. Hier vinden we weer het zoeken en tasten dat we ook bij de begeleiding van teams door Kees Waardenburg vinden. Uiteindelijk komt men daarmee toch herhaaldelijk tot een vorm van samenwerking die niet enkel vruchtbaar is voor de gemeente die om samenwerking heeft gevraagd.

Het artikel dat daarop volgt, behandelt een onderwerp dat in de Nieuwsbrief doorgaans weinig aandacht krijgt: verankering van diaconie in de gemeente. Christiaan Hogenhuis beschrijft de eerste resultaten van een project van stichting Oikos waarbij gestreefd wordt naar een duurzame en rechtvaardige samenleving. De methodiek die hier wordt beproefd omvat drie elementen: verbinden, verdiepen en verbeelden.

Vervolgens vindt u in deze Nieuwsbrief een groot aantal boekbesprekingen. De recensenten hebben er veel werk van gemaakt hun eigen opvattingen af te zetten tegen de visie van de schrijver wiens boek zij bespreken. Door de onderling schurende standpunten naast elkaar te plaatsen, geven zij de lezer in kort bestek de gelegenheid zelf een mening te vormen. Zo lokt de recensie van Stefan Paas over het boek *Lichaam en geest van Christus* van Bram van de Beek uit tot nadenken over de kerk. De recensie van Bert Roor van *Zo wordt het spel gespeeld* roept op tot meningsvorming over de relevantie van de presentietheorie voor evangelisatie. U vindt daarna twee recensies van boeken rond conflicthantering, vervolgens één over een boek rond missionair kerk-zijn in de Randstad, één over de plaats van een predikant in de onttionaliserende Protestantse kerk, één over het begeleiden van kleine groepen, één over evangelicale theologie en kerkopbouw en tenslotte een korte bespreking van een boek over bijbelse fundamenten voor kerkopbouw binnen de Rooms-Katholieke kerk.

Op dit laatste onderwerp, kerkopbouw binnen de Rooms-Katholieke kerk, zullen wij in volgende nieuwsbrieven zeker terugkomen. De herdenking van vijftig jaar Tweede Vaticaans

Concilie geeft daar alle aanleiding toe. Maar ook het onderwerp van het eerste artikel - teamvorming binnen de Protestantse kerk -

houdt onze aandacht vast, al was het alleen al vanwege verhoopte besluiten van de synode in november.

ARTIKEL

Teamtraining

Kees Waardenburg

Vooraf

Harry Bisseling en ondergetekende werden gevraagd te schrijven over teamvorming en daarbij ook rekening te houden met overeenkomsten in teamvorming tussen beide kerken. Het was het idee van Harry Bisseling om mijn boek over Teamvorming voor Pastores (2008)¹ tot uitgangspunt te nemen. Op deze wijze zouden we mogelijk zicht kunnen krijgen op die overeenkomsten en verschillen.

In een voorgesprek van mij en Harry Bisseling werd ons echter al snel duidelijk dat verschillen van dien aard zijn dat zoeken naar overeenkomsten, als het om teamvorming gaat, een geforceerde klus zou kunnen worden. De verschillen in beide kerkmodellen werken immers door tot in de haarvaten van de teamvorming zelf. Teamvorming in kerkelijke setting is niet los verkrijgbaar. Aan de andere kant was het voor ons evident dat teamvorming in beide kerken noodzakelijk is en meerwaarde heeft bewezen boven het solistisch opereren. We kwamen tot de volgende opzet. Ik noem enkele grondnoties zoals uitgewerkt in mijn boek. Hierbij beperk ik me tot een analyse (en verantwoording) van mijn inzet als trainer in de beginfase van de training. Deze schets heeft de bedoeling om de lezer te prikkelen zijn/haar eigen inzet (en verantwoording) als teamtrainer eveneens onder de loep te nemen. Harry Bisseling schrijft over de teamontwikkelingen in de RK kerk. Ondergetekende rondt zijn schets af met twee stellingen voor de a.s. Synodevergadering in november waar teamvorming en samenwerking gemeenten op de agenda staat.

De eerste fase: een goed begin is het halve werk

Teamtraining begint bij de vraag om teamtraining. Wie neemt contact op? Kerkenraad of team? Hoe wordt de vraag geformuleerd, wat vang ik op? Ik neem tijd om deze signalen uit mail of telefoongesprek op me in te laten werken en noteer wat me is opgevallen. Ik ben dan al ongemerkt half om half hypothesen aan het ontwikkelen. Het doet er niet toe of het waar is of niet. Het maakt me attent/alert op

wat er zou kunnen gebeuren gaande de training tussen mij en het team (en haar context). Het is de bekende paradox: hoe preciezer je weet hoe je kijkt (en oordeelt), hoe meer openheid ontstaat (en projecties kunnen worden teruggenomen). Dit construeren en deconstrueren van beelden en hypothesen maakt mij nieuwsgierig.

Veelal vindt er een voorgesprek plaats met een vertegenwoordiging van de kerkenraad als betalende en aansturende instantie. Op welke toon praten zij over het team en de zaken die in de gemeente spelen. Hoe gaan ze in op mijn vragen? Kost het me moeite om mijn rol over het voetlicht te krijgen? Ook hier probeer ik zo precies mogelijk te traceren wat ik opvang. Je weet nog van niks, maar achteraf, als je terugkijkt op het hele teamtrainings-traject blijkt, ook tot mijn eigen verrassing, dat meer dan een tipje van de sluier in die voorfase wordt opgelicht. Het is iets als in het gedicht van Nijhof *het Kind en ik*: “en telkens als ik knikte dat ik het wist, werd het uitgewist”. Dergelijke veelzeggende momenten in die voorfase zijn fragiel. Daarvoor moet nog taal ontwikkeld worden. Te snelle woorden vanuit grote concepten kunnen makkelijk doodslaan. Ik durf de stelling aan dat door middel van

teamvorming geleidelijk aan taal/inzicht ontwikkeld kan worden die aan die momenten betekenis kunnen geven.

“Gemeenteproblematiek is per definitie teamproblematiek”. Als ergens die problematiek kan worden bewerkt, verdiept en verhelderd dan is dat in het team. In teamvorming kunnen de condities daartoe ontwikkeld worden. Als in teamverband echt geleerd wordt (en de hobbels dus niet worden ontlopen), is dat uiteindelijk gemeenschappelijk leren van team en kerkenraad samen met uitstraling naar de gemeente. Ook in die zin zijn beroepskrachten voor-gangers. Het team schrijft dan ook zelf de eindrapportage. Zij zijn zelf de deskundigen. Als externe deskundige kan ik kanttekeningen toevoegen. Maar dat gaat niet buiten het team om.

Op de eerste feitelijke teamtraining probeer ik rondjes kennismaken en verkenning van de vraag zo kort mogelijk te houden. Ook als iets conflictueus ten grondslag ligt aan de vraag om teamvorming. Alles komt wel aan bod als we eenmaal aan het werk gaan. Dan kan alles terugkomen in extenso en onder het vergrootglas, maar dan binnen een duidelijk en gemeenschappelijk kader. Zonder een duidelijke en ook gedeelde werkstructuur / kader is het niet mogelijk van ervaringen te leren. Als het conflict te groot en te beladen is, heeft dat natuurlijk voorrang. Maar dan is het wel de vraag of op dit moment de condities voor teamvorming aanwezig zijn.

Wat zijn de wensen en verwachtingen van het team zelf bij deze teamvorming? Ik introduceer twee werkvormen: a) een geleide meditatie en b) het tekenen van zichzelf als team in het organigram van de gemeente.

a) Ik maak onderscheid tussen vier samenwerkingsvormen: overleggroep, projectgroep, werkteam en team.

De overleggroep is incidenteel, de projectgroep heeft een duidelijk begin en einde, het werkteam stoelt op het principe van een gezamenlijke verantwoordelijkheid (en daarmee ook aanspreekbaarheid). Het werkteam vooronderstelt een aansturend lichaam (algemene of streek kerkenraad) met een zelfde gezamenlijke verantwoordelijkheid als het werkteam. Het team is een intensivering van

het werkteam. Men tekent op een A4tje deze vier vormen als een kwadrant. Linksboven de overleggroep, rechtsboven de projectgroep, rechtsonder het werkteam en linksonder het team. Ik nodig uit ontspannen en prettig te gaan zitten. Als een geleide meditatie lees ik de definities van de vier groepen en ik stel de vraag waar een ieder zich zelf als team op dit moment plaatst en waar een ieder als team naar toe zou willen groeien. Vervolgens stel ik in diezelfde meditatieve sfeer de vraag *heb je enig idee wat dat van jou zelf zou vragen en hoe zou je die opgave voor jezelf samenvatten*. Ik nodig uit om de ruimte van het A4tje zijn werk te laten doen en bij het aankruisen zo concreet mogelijk aan de situaties te denken die boven komen drijven. Vervolgens is de sharing. Ik vraag daarbij door en nodig uit dat ook bij elkaar te doen. Dit wederzijdse doorvragen doorbreekt (veelal) de gangbare code en leidt naar een dieper niveau dan gebruikelijk. Mijn rol als trainer is hierin exemplarisch.

b) De tweede werkvorm heeft betrekking op het “zelfbeeld” van het team in het geheel van de organisatie/gemeente. Op een flap-over tekent men op intuïtieve losse wijze het organigram van de gemeente en zich zelf als team. De analysevragen hebben betrekking op product en proces. De tekening en de analyse daarvan is vaak even verrassend als de wijze waarop dat product tot stand komt. Eigenlijk ligt in een beweging de hele zaak op tafel. Het is dan de kunst gemeenschappelijk tot betekenisgeving te komen en de verwachtingen en wensen ten aanzien van teamvorming beschikbaar te krijgen. Althans, daarmee een begin te maken.

Als opdracht en huiswerk schrijven de teamgenoten van deze bijeenkomst een *impressie* waarin zij voor zichzelf op een losse wijze op schrift stellen wat hen in die bijeenkomst en ook daarna heeft bezig gehouden. Men bepaalt zelf de grenzen van wat men aan het papier toevertrouwt. Deze impressies worden op een afgesproken tijdstip naar elkaar toegestuurd waarbij het niet de bedoeling is om de volgende keer daar uitgebreid op in te gaan. Deze huiswerkopdracht is een kleine, maar verstrekkende oefening in vertrouwen geven en ontvangen.

In deze eerste bijeenkomst zijn op een terloopse wijze de vier coördinaten werkzaam die in het vervolg van de training de dynamiek zullen gaan bepalen: 1) de eigen verbeelding en introspectie inclusief eigen leeropgave in existentiële zin, 2) de context en eigen positie van het team ten opzichte van die context, 3) de onderlinge interactie en communicatiepatronen en 4) vertrouwen geven en ontvangen.

De inhoud kan uit de verf komen bij de gratie van structuur die uitnodigt om ook op meta-niveau als het ware met je zelf mee te kijken. Wat zijn we nu aan het doen? Wat zeg ik als ik dit zeg? Wat is het effect van wat ik zeg op mijn medeteamgenoten? Of wat is het effect van ons doen en laten als team op onze context, i.c. kerkenraad, taakgroepen, enz. Aan deze grenzen (structuur) ontstaat een nieuw soort ruimte die verdiepend werkt op het teamgesprek zelf. De gesprekken worden zakelijker en persoonlijker. Als trainer moet ik in deze beginfase van de training stevig voet bij stuk houden (directief) en bereid zijn mij steeds opnieuw te verantwoorden (legitimatief). Het is alsof het team zich een nieuwe ritme moet eigen maken (vaardigheid). Mijn vasthouden aan structuur zou je kunnen vergelijken met het getik van de metronoom van Beethoven (zoals ik onlangs Jan Willem de Vriend op de radio hoorde zeggen): “bij de gratie van het gebruik van de metronoom met zijn onverbidde ritme in het begin kan de symfonie zich openvouwen met haar geheel eigen dynamiek”.

Hoe je kijkt maakt uit wat je ziet

In supervisie en coaching geldt de zin: hoe je kijkt/luistert, maakt uit wat je ziet/hoort. Daarom nog een korte biografisch getinte explicatie van mijn kijken als teamtrainer, noem het verantwoording. Ik ontdekte dat mijn aandacht in teamtrainingen uitging naar de manier waarop een team zelf omgaat met hun tijd en met hun ruimte. Hoe steekt hun agenda in elkaar (fasering) en hoe betreft men een eigen positie in het netwerk dat gemeente is (positionering)? Hoe is voor het team zelf de samenhang van die twee begrippen *tijd* en *ruimte* in hun daadwerkelijk overleg. Hieruit groeide het begrip *tijd-ruimte* dat als een soort van raster mijn manier van kijken en zoeken ging bepalen (heuristisch). Al teamtrainend vulden deze begrippen zich met theoretische inzichten die vervolgens op hun beurt mijn

manier van kijken en interveniëren verder gingen bepalen.

Wat de tijd betreft. Als student las ik in een groepje onder leiding van Citypastor Hans van der Werf uit Utrecht Rosenstock-Huessy, die de sociologie van zijn tijd (1955) typeerde als “Übermacht der Raume” en teloorgang van de tijd. Als christen geworden jood realiseerde hij een soort Kerk en Wereld avant la lettre met als kernzin: “de tijd kwalificeert de ruimte”. Wat ik als theoloog natuurlijk met mijn hoofd wist, kwam aan. Die teamruimte staat kort gezegd onder de spanning van de bede “Uw Koninkrijk kome”. Er wordt gebeden en gewerkt (ora et labora) met Jezus mee. Wat geldt voor het team, geldt uiteraard voor de gemeente in haar geheel. De feitelijke agenda wordt hierdoor bepaald (*dat wat er gedaan moet worden*) en de wijze hoe hierover het gesprek wordt gevoerd (betrekking). Hoe zou teamvorming kunnen bijdragen aan ontvankelijkheid voor wat van gene zijde onder ons komende is?

Wat de ruimte betreft. De laatste paar jaar lees ik in een groepje het boek “Schuim” van Peter Sloterdijk. Deze maakt *ruimte* tot centrale notie van zijn denken, maar dan gefocused op met name de (poreuze) grenzen tussen de ruimten. Toegepast op het team: *ruimte* heeft niet alleen betrekking op de plaats van samenkomst. Hoe verhouden *de ruimten* van team, kerkenraad, gemeente en publieke domein zich tot elkaar? Op welke wijze zou je die wisselwerking kunnen typeren? Concreet: op welke wijze maakt het team in haar afgezonderde ruimte de andere ruimten deelgenoot van haar denkproces naar aanleiding van zaken die in de gemeente spelen en om een richting vragen? Deze permanente wisselwerking van *ruimten* fascineert mij.

Hoe beter ik weet hoe ik zelf kijk, des te adequater kan ik voorwaarden scheppen dat ook het team beschikbaar krijgt hoe zij *kijkt*? Hoe kan het team opdelven wat aan visie ten grondslag ligt aan haar praxis en met haar (samen) werken verweven is? In de begeleidingskunde wordt onderscheid gemaakt tussen twee uitersten: strategisch instrumenteel handelen en communicatief handelen. Met daar tussen in: strategisch-communicatief handelen op basis van co-orporatie. Op deze tussenpositie bevind ik mij als teamtrainer met wisselende

petten als supervisor, coach, docent (en de aanverwante interventies) in een voortdurend coöperatief proces (dus ook als tegenspeler en tegenstem).

Het woord *tijd-ruimte* is door de tijd heen gegroeid. Het richt mijn blik en brengt samenhang aan in de specifiek teamtechnische zaken zoals agendering, taakverdeling, differentiatie, specialisatie, omgaan met pluriformiteit, enz. Het is niet waarden vrij. De geestelijke dimensie van teamvorming in kerkelijke setting is zo concreet als de agenda met haar onherroepelijke begrenzing in ruimte en tijd.

Wat mij betreft is teamvorming in kerkelijke setting fundamenteel praktisch-theologisch arbeid, waarin *ambt* en *functie* niet tegen elkaar worden uitgespeeld. Het zou daarom mogelijk moeten zijn over een werkteam/team te spreken in termen van *ecclesiola in ecclesia*. Niet in de klerikale zin van het woord, maar in de kritische zin zoals door Evert Jonker in zijn mooie toespraak *Teamvorming in geloof*² terloops werd genoemd bij mijn afscheid-symposium *Teamvorming: een vrijwillige verplichting* (april 2008): “Ik zie het team als een *ecclesiola in ecclesia*, een kerkje in de kerk, alleen om te kunnen zeggen dat wat van de kerk wordt gevraagd ook van het team mag worden gehoopt.”

Het systeem en de delen

Samenwerking gemeenten en teamvorming beroepskrachten staan geagendeerd voor de a.s. synodevergadering van november 2012. Misschien kan een volgende Nieuwsbrief van het WKO ons informeren over de besluiten die genomen zijn en deze voorzien van commentaar ten behoeve van de begeleidingspraktijk van (regionale) gemeenteadvisers, kerkelijke beleidsmedewerkers en teamtrainers. Met het oog op die synodevergadering hieronder twee licht prikkelende stellingen.

1) Kerkordelijke verankering werkteams

In de nieuwe kerkorde van 2004 is ingezet op de Werkgemeenschap voor predikanten met voorbijzien aan de feitelijke teamvorming die ook in 2004 al plaatsvond in steden en regio's. Dat betekent dat tot op heden de feitelijke teamvorming een kerkordelijke basis ontbeert.

Intussen heeft de Werkgemeenschap haar functie bewezen als mogelijke ontmoetingsplek voor onderlinge uitwisseling. Deze Werkgemeenschap van predikanten kan per definitie nooit als team (in de betekenis van *werkteam*) functioneren, zolang de betreffende gemeenten van deze predikanten autonoom zijn. Zij kan wel een soort van overleggroep zijn en als zodanig samenwerkingsverbanden van beroepskrachten faciliteren en entameren. Omdat het aantal praktiserende werkteams groeiende is wordt het tijd de kloof tussen kerkorde en gegroeide praktijk te overbruggen en de werkteams een kerkordelijke basis te geven.

2) Profiel teamvoorzitter

Recente synoderapporten en voortgangsrapportages laten zien hoe over *aansturing* wordt gedacht. Een trend is zichtbaar die omschreven kan worden als “van boven naar beneden” naar *van onderen naar boven*. Deze aan elkaar tegengestelde paradigma's worden voor zover ik weet nergens verantwoord. Deze onduidelijkheid werkt (begrijpelijk) als een krachtig projectiescherm voor angsten en vrezes in een beroepsgroep die van oudsher zo gehecht is aan de vrijheid van het ambt. Door duidelijkheid te verschaffen kunnen projecties worden teruggenomen. In (de niet kerkordelijk verankerde) werkteams vindt de leiding plaats via gereguleerd mandaat van het team. Inmiddels is hier ruime ervaring in opgedaan. Een mooie brochure met voorbeelden van bestaande voorzittersprofielen zou bijdragen aan het kerkbrede gesprek over de gewenste leiding van teams. Op grond daarvan kan verder gedacht worden over aansturing van werkteams en de aard van de *verplichting*.

Noten

1. Teamvorming voor Pastores, Boekencentrum 2008 (uitverkocht, te bestellen bij de boekhandel. Boekencentrum als printing on demand € 14,90).
2. Lezing Evert Jonker, Teamvorming in geloof. Na te lezen op www.keeswaardenburg.org Praktijk voor Teamvorming.

Kees Waardenburg is emeritus predikant Werkbegeleiding (PKN), gespecialiseerd in begeleiding samenwerkingsprocessen beroepskrachten, werkzaam vanuit *Praktijk voor Teamvorming*.

Een pastoraal team aan het werk

Harry Bisseling

Een nieuwe beleidskeuze

In een eerder artikel in de Nieuwsbrief¹ heb ik reeds geschetst hoe het aartsbisdom Utrecht in 2000 heeft gereageerd op de ingrijpende veranderingen in onze maatschappelijke en religieuze cultuur. Het aartsbisdom heeft toen aansluiting gezocht bij zijn oorspronkelijke evangelische opdracht en proberen in te spelen op de kansen en mogelijkheden die het op dat moment zag. Missionair worden, gezamenlijke verantwoordelijkheid, en samenwerken en profileren zijn vanaf dat moment de sleutelwoorden geworden van het beleid. In die eerste jaren is veel tijd besteed aan het verwerven van draagvlak voor deze beleidskeuze.

Naar de overtuiging van het aartsbisdom kon deze beleidskeuze alleen gerealiseerd worden in een stevig groot verband, binnen een goede bestuurlijke en voorwaardenscheppende structuur. Daarom is van meet af aan ingezet op een nieuwe organisatie en inrichting van het parochiepastoraat. Daarvoor zijn de krachten van parochies gebundeld in parochieverbanden en die van pastorale beroepskrachten in pastorale teams van tenminste vier fulltime personen, met ieder een eigen profiel, een eigen deskundigheid. Er is toen gekozen voor het profiel van de liturgist, de parochiecatecheet, de diaconale werker en de pastorale opbouwwerker. De belangrijkste opdracht voor het pastoraal team was om de vele vrijwilligers, die het pastoraat in de plaatselijke geloofsgemeenschap mee droegen, te coachen en inspireren. Met deze keuze wilde het aartsbisdom de dubbele zending van de kerk alle ruimte geven. De parochie is er niet alleen voor zichzelf en voor de eigen leden, maar evenzeer voor wie daar niet (meer) toe behoren.

Peilen van de effecten

In de jaren daarna heeft het aartsbisdom in 2006 en 2008 met behulp van een door het KASKI ontwikkelde monitor een peiling gedaan naar de effecten van de beleidskeuze. In vergelijking met de eerste monitor maakten de uitkomsten van de tweede monitor duidelijk dat de pastorale teams weliswaar op het goede spoor zaten, maar dat er nog veel werk te verzetten zou zijn. Met het aanreiken van concrete instrumenten voor het ontwikkelen van pastorale beleidsplannen, werkplannen en een jaarlijks evaluatie, en met een jaarlijks aanbod voor permanente vorming heeft het bisdom de pastorale teams verder ondersteund. In tegenstelling tot de situatie in de PKN, die

Kees Waardenburg in zijn artikel schetst, is het voor priesters, diakens en pastorale werk(st)ers geen vrije keuze geweest om deel uit te gaan maken van een pastoraal team. Op het moment dat het besluit werd genomen om hun deskundigheid te bundelen in pastorale teams als instrument voor pastorale vernieuwing, was er geen ontsnappen meer aan. Er was vanaf dat moment geen ruimte meer om in vrijheid voor teamvorming te kiezen.

Pastorale teams kwamen voor een geweldige opgave te staan. Enerzijds kregen ze opdracht om in gezamenlijke verantwoordelijkheid leiding te gaan geven aan een breed veranderingsproces richting pastorale vernieuwing, anderzijds waren ook zij zelf subject van dit veranderingsproces. Want hun primaire opleiding had een andere focus. Met 'gestuurde' teambegeleiding hebben we in die eerste jaren van het ombuigingsproces pastorale teams ondersteund. Die ondersteuning heeft echter niet kunnen verhinderen dat pastorale vernieuwing maar mondjesmaat uit de verf is gekomen. Ook pastorale teams ontsnapten niet aan de pastorale waan van de dag.

Het besluit om de parochies, die hun krachten hadden gebundeld in parochieverbanden, per 1 januari 2010 samen te voegen tot een nieuwe parochie, leverde een derde peilmoment op. In de opbouw van die nieuwe parochie is een sleutelrol weggelegd voor het pastoraal team. Het team is de motor van de pastorale ontwikkeling. In die ontwikkeling is het pastoraal beleidsplan een belangrijk instrument.

Voorafgaand aan de samenvoeging van de oude geloofsgemeenschappen tot een nieuwe parochie hebben alle pastorale teams voor het eerst systematisch een beleidsplan geschreven,

gebruikmakend van daartoe ontwikkelde handreiking en externe begeleiding.

Het pastoraal beleidsplan als graadmeter

Bij het lezen van die pastorale beleidsplannen zijn een paar dingen opgevallen:

1. Meerdere plannen zijn nog sterk gericht op de continuïteit van de bestaande organisatie en het huidige pastorale programma. Misschien is dat wel de grootste valkuil in het pastoraat, dat pastorale teams de neiging hebben om alles wat er is draaiende te houden. Maar daarmee wordt een steeds kleiner wordende groep bereikt. De KASKI - prognose voor 2015 en 2020 heeft dat nog eens opnieuw in niet mis te verstane cijfers bevestigd. Niet voor niets hebben zij in eerdere onderzoeken gepleit voor een gevarieerd pastoraal aanbod voor verschillende doelgroepen.
2. In de huidige plannen komen vernieuwende activiteiten minder scherp in beeld dan de uitkomst van de tweede beleidsmonitor suggereerde. En waar ze wel in beeld komen, zijn ze eerder gericht op het verbeteren van het huidige pastorale programma, dan op het aanspreken van nieuwe doelgroepen.
3. Wat in veel plannen ook ontbreekt is een goed inzicht in de kerkelijke en maatschappelijke context van de verschillende gemeenschappen, die tot de parochie behoren. Wat zijn de kansen en mogelijkheden van de verschillende gemeenschappen? Waar is in een gemeenschap energie voor? Wat lukt echt niet meer? Waarvoor zijn nog vrijwilligers te vinden, waarvoor echt niet meer? Waar is samenwerking met andere gemeenschappen mogelijk, gewenst, onontkoombaar? Samenwerking met andere kerkelijke en of maatschappelijke organisaties / instellingen? In het model voor een pastoraal beleidsplan wordt in dit verband opgemerkt dat de keuze van de pastorale prioriteiten enerzijds afhangt van de doelstellingen van de parochie en anderzijds van de concrete situatie van de parochie. En juist die concrete situatie van de parochie komt in de plannen te weinig in beeld. Dat roept de uitdagende vraag op in hoeverre de pastorale doelstellingen van de parochie en de actuele situatie, bij het formuleren van de gekozen prioriteiten een rol heeft gespeeld?

4. Meerdere pastorale beleidsplannen bestaan eigenlijk uit twee delen. Het eerste deel bestaat uit de visie en de missie van de nieuwe parochie en sluit, aan het einde van het plan, af met een overzicht van de gekozen prioriteiten. Het tweede deel bevindt zich daar tussenin. Dat tweede deel bestaat uit een beschrijving van de verschillende werkvelden. De relatie met de voorafgaande visie en missie en de afsluitende prioriteiten is meer dan eens in het plan niet terug te vinden.

Profielen

De aangereikte beleidsplannen, 40 in totaal, bevestigden het vermoeden dat de profielen van de verschillende teamleden een eigen leven zijn gaan leiden. Dat werd nog eens versterkt door de feitelijke beschrijving van die profielen. Meer dan eens begon die beschrijving met een theoretische verheldering van wat catechese, liturgie, diaconie, gemeenschapsopbouw is, diende te zijn. En daarna volgde opnieuw een visie en een missie, dit keer met het profiel als invalshoek. Die gedeelten horen echter niet thuis in een beleidsplan. In een beleidsplan moet duidelijk worden hoe de parochie catechetisch, liturgisch, diaconaal haar pastorale doelen wil realiseren en welke middelen daarvoor nodig zijn.

Al in het eerste diocesane beleidsplan *Samen Gaan* uit 1995 is voor pastorale beroepskrachten in het parochiepastoraat de komst van meerdere beroepsprofielen aangekondigd. In 2000 kreeg de invulling van die profielen een nieuwe impuls. Dit gebeurde met een brochure waarin werd aangegeven, dat de missionaire opdracht van de parochie alleen kan worden gerealiseerd wanneer parochies en pastorale beroepskrachten hun diverse krachten bundelen. En dan ligt het voor de hand om in een pastoraal team mensen met verschillende deskundigheden samen te brengen. Een profiel verwijst dan naar de specifieke deskundigheid die een teamlid bezit of intussen heeft verworven.

Bij de start van dit ombuigingsproces was de eerste vraag over welke deskundigheden een pastoraal team zou moeten beschikken om concreet vorm te kunnen geven aan de missionaire opdracht van een parochie in deze kerkelijke en maatschappelijke context. We zijn begonnen met een aantal losse beschrijvingen. Uiteindelijk konden we voor de

verschillende profielen geen andere namen bedenken dan de namen waar we nu al enige jaren mee werken. We hebben nog even overwogen om een profiel geestelijke begeleiding in te voegen. Maar uiteindelijk hebben we ervoor gekozen om liturgisch voorgaan en persoonlijk pastoraat als een profiel voor allen te beschouwen.

De namen, die we uiteindelijk voor deze profielen hebben gekozen, vallen echter samen met de namen voor de vier kerntaken van een parochie. Doordat die profielen vervolgens zijn gecombineerd met een eerste verantwoordelijkheid, is in toenemende mate de inhoudelijke ontwikkeling van dat werkveld aan de aandacht van de overige teamleden gaan ontsnappen. Dat hebben we in die beleidsplannen veelvuldig teruggezien.

Het profiel als een eigen speelveld

Het werken aan een pastoraal beleidsplan biedt kansen en mogelijkheden om beide, de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het geheel van het pastoraat en de verschillende werkvelden, weer bij elkaar te brengen. Wat er catechetisch, liturgisch, diaconaal, en in de sfeer van opbouw in een parochie gebeurt, moet zichtbaar maken welke doelen de parochie wil realiseren.

De praktijk heeft ertoe geleid dat het profiel teveel het eigen speelveld van een profielhouder is geworden. Dat speelveld is echter maar een deel van het totale speelveld van de parochie. De nieuwe parochie daagt ons uit om voor het gehele speelveld een koers uit te zetten die missionair is, uitdagend en aantrekkelijk, passend in de concrete kerkelijke en maatschappelijke context, en die koers zo uit te zetten dat elke gemeenschap een eigen kenmerkend gezicht kan behouden. Een pastoraal beleidsplan helpt daarbij. Het biedt kansen om:

- in te spelen op een afnemende participatie,
- ruimte te scheppen voor vernieuwing van het pastorale aanbod,
- ruimte te maken voor nieuwe doelgroepen,
- prioriteiten te kiezen voor de inzet van pastorale beroepskrachten en vrijwilligers, en
- het werk meer doelgericht te organiseren.

De uitkomst is dan een pastoraal programma, dat aantrekkelijker en uitdagender is voor deelnemers en uitvoerders.

Nieuwe beleidslijnen naar de toekomst

Al tijdens het lezen van de beleidsplannen kwam in de wandelgangen het gesprek op gang over nieuwe lijnen waarlangs het pastorale beleid zich zou moeten ontwikkelen.

Gaandeweg kregen die lijnen steeds meer eigen contouren. We merkten dat ze nieuwe ruimte boden voor het denken over pastoraal beleid en kansen om tot werkelijke keuzen te komen. Dit denken is vervolgens verder uitgewerkt en we zijn er in de begeleiding van pastorale teams mee gaan werken. In de notitie over het evalueren van pastoraal beleid en het maken van een team-werkplan, hebben we de gekozen lijnen verder uitgewerkt.

Pastoraal kernprogramma, pastorale nabijheid en pastoraal ondernemerschap

Uitgangspunt is dat het pastorale programma van de parochie zich kan ontwikkelen langs drie lijnen: Het pastorale kernprogramma van een parochie, pastorale nabijheid in de plaatselijke geloofsgemeenschap en het pastoraal ondernemerschap.

a. de eerste lijn is de lijn van het pastorale kernprogramma

Onder kernprogramma verstaan we die taken die de parochie minimaal wil en moet behartigen, wil ze zichzelf nog geloofwaardig en authentiek RK. katholiek achten. Concreet gaat het om de taken die het bisdom ziet als wezenlijk en die het kader vormen van het handelen van de parochie: het vieren van de eucharistie, het vieren en bedienen van de sacramenten, (sacramenten-) catechese, uitvaarten, individueel (crisis-) pastoraat en noodhulp (i.s.m. de PCI). Deze taken vinden plaats op centraal niveau, op één of enkele hoofdlocaties in de parochie. Een hoofdlocatie wordt bepaald door de aanwezigheid van een vitale geloofsgemeenschap en een passend gebouw.

Naast deze vertrouwde pastorale activiteiten kan het zijn dat een parochie een eigen activiteit tot kerntaak verheft (bijv. pastorale presentie in een oude stadswijk, jongeren en sociale media, etc.).

Dit kernprogramma dient goed verzorgd te worden. Bestuur en team garanderen de uitvoering ervan. In die zin is het goed georganiseerd, op parochieniveau. Pastorale professionals voeren dit programma uit,

ondersteund door vrijwilligers. Bij de inzet van vrijwilligers is er sprake van functieprofielen en vacatures, waarvoor geworven dient te worden, in eerste aanleg in de lokale gemeenschap van de hoofdlocatie, anders parochiebreed. De beweging rond dit kernprogramma is centralisering.

b. de tweede lijn is de lijn van de pastorale nabijheid

Nabijheid is het kernwoord van het eigen pastorale programma van de plaatselijke geloofsgemeenschappen, waarin parochianen hun geloof in Jezus Christus vieren en delen met elkaar (bijvoorbeeld in gebedsvieringen, ontmoetingsactiviteiten, bezoekwerk en geloofsgesprek) en waarin zij ook hun christen-zijn voor elkaar en in de wereld kunnen uitdrukken (door activiteiten die zorg voor elkaar beogen of solidariteit met *derden*, m.a.w. diaconale activiteiten). Nabijheid betekent geenszins gerichtheid naar binnen. De uitvoering van de activiteiten ligt in handen van de gemeenschap zelf. De vrijwilligers kunnen voor ondersteuning een beroep doen op de pastorale professionals. De pastoraatgroep is verantwoordelijk voor het maken van een pastoraal jaarplan. Er is veel vrijheid om het eigen plan vorm te geven. Er wordt gedaan wat (nog) kan en waar behoefte aan is. Dat plan wordt afgestemd met het pastoraal team en gefaciliteerd door het bestuur. De beweging van centralisering in kernprogramma roept een proces van decentralisering op als het om pastorale nabijheid gaat.

c. de derde lijn is die van het pastoraal ondernemerschap

Ondernemerschap betreft pastorale experimenten en verkenningen met het oog op hun mogelijke potentie voor gemeenschapsvorming, groei of vernieuwing van de parochie en/of met het oog op hun maatschappelijke relevantie. Deze (in principe projectmatige) verkenningen of experimenten kunnen uitlopen op een project of een vaste activiteit van de parochie. (Hetzij in de lijn van het kernprogramma, hetzij in de lijn van de zorg voor pastorale nabijheid.) In deze lijn van pastoraal ondernemerschap kunnen pastorale professionals en plaatselijke geloofsgemeenschappen actief zijn, al dan niet in samenwerking met bondgenoten of andere partners. De werkzaamheden hoeven niet perse ingekaderd te zijn in een reeds eerder

vastgesteld beleidsplan of werkplan, maar moeten wel ondernomen worden op basis van een duidelijk ervaren vraag en goede argumenten. Pastoraal team en bestuur dienen er hun goedkeuring aan te geven. Het parochiebestuur stelt een budget ter beschikking op grond van een activiteitenplan. De eerstverantwoordelijke is de projectleider of degene die door het bestuur is aangewezen als 'uitvoerder'. De beweging gaat alle kanten op.

Regionalisering

In zijn werkboek *Teamvorming voor pastores*² noemt Kees Waardenburg regionalisering het beste antwoord op de ontwikkeling dat gemeenten te klein worden en predikanten te duur. Een kleine gemeente krijgt daardoor meer volume en predikanten krijgen collega's. In een teamverband kunnen ieders gaven en specialiteit beter uit de verf komen.

Vergelijkenderwijs wordt daar in het aartsbisdom Utrecht nog een aspect aan toegevoegd. Een team is beter in staat om motor te zijn van pastorale vernieuwing. Want dat is de inzet. Regionalisering, schaalvergroting, is niet alleen een antwoord op de afnemende participatie en financiële ruimte, maar juist een impuls voor pastorale vernieuwing. Alleen een bundeling van de beschikbare krachten kan die vernieuwing realiseren. Alleen is de praktijk, zoals hierboven beschreven, weerbarstiger dan tevoren wellicht bedacht en gehoopt.

Het formuleren van doelen en het maken van keuzes

In de gesprekken met pastorale teams keren een paar problemen telkens weer terug. Het formuleren van pastorale doelen en het maken van keuzes breekt menig team op. Doelen zijn nog steeds te weinig SMART, te weinig specifiek, te weinig concreet, en daardoor komen activiteiten en projecten niet uit de verf. Bovendien is aan het einde van een werkjaar niet duidelijk wat er nu precies geëvalueerd moet worden. Het lijkt alsof elke uitkomst, elke opbrengst tot tevredenheid stemt.

De keuzes hebben vooral betrekking op het pastorale kernprogramma. Nu er minder mensen deelnemen aan de vieringen, de prognoses uitwijzen dat er sprake is van een versnelde afname in de participatie, kan een parochie met minder vieringen toe. Daar komt

een andere factor bij. De bisschop heeft in het perspectief van deze afnemende participatie eucharistische centra aangewezen. Dat is een centrale kerk waarin elke zondag op een vast tijdstip eucharistie wordt gevierd. En toch blijven pastorale teams moeite houden met het verminderen van het aantal vieringen en het centraliseren van de voorbereiding op verschillende sacramenten. Die medaille heeft twee kanten. Enerzijds willen zij daarmee tegemoet komen aan het verlangen van mensen op in elke kerk elk weekend te kunnen vieren, anderzijds ligt het pastorale hart van veel teamleden juist ook in het voorgaan in vieringen. Hierboven hebben we al geconstateerd dat het uitblijven van keuzes een van de redenen is waarom pastorale vernieuwing te weinig uit de verf komt.

Creativiteit en durf

Als pastoraal team leiding geven in deze veranderde kerkelijke en maatschappelijke context is geen sinecure. Het team moet opboksen tegen een toenemende werkdruk en een afnemende omvang. Want de financiële ruimte beperkt in snel tempo de invulling van vrijkomende vacatures. Dan werken aan pastorale vernieuwing vraagt de nodige creativiteit en durf. De keuze om het werk niet langer te organiseren langs de lijn van profielen, maar de aandacht te verplaatsen naar het pastorale kernprogramma, pastorale nabijheid en pastoraal ondernemerschap, biedt daarvoor ruimte. De toerusting van pastorale teams is dan ook daarop gericht. In de pastoorscursus ligt het accent op het leidinggeven aan dit proces.

Wanneer je de ontwikkelingen in ons aartsbisdom en in de PKN naast elkaar legt, zijn er wel een aantal verschillen te ontdekken. Teamvorming in de PKN kan wellicht nog in enige vrijheid plaatsvinden, in ons aartsbisdom is dat geen vrije keuze meer. Je kunt alleen werken in een pastoraal team, dat regionaal werkt, ten dienste van meerdere geloofsgemeenschappen. Dat werk moet wel met steeds minder mensen gebeuren, terwijl de pastorale verwachtingspatronen nauwelijks lijken te veranderen. Wat wel ingrijpend verandert, is de kerkelijke participatie. Een ander opmerkelijk verschil is de invloed van de kerkelijke leiding. In de praktijk krijgt een pastoraal team voortdurend te maken met nieuwe aanwijzingen voor de pastorale praktijk. Om dan nog maar te zwijgen van de gebouwenproblematiek, waar steeds meer pastorale teams en parochiebesturen voor komen te staan. Dat plaatst hen voor ingrijpende keuzes. Ook het begeleiden van deze processen vraagt de nodige creativiteit en durf. Daarmee zijn creativiteit en durf de sleutelwoorden geworden van het werk van een pastoraal team.

Harry Bisseling is hoofd Personeelsdienst en Pastorale Organisatie van het Aartsbisdom Utrecht.

Noten

1. De parochie in beweging. Nieuwsbrief WKO, jan. 2007, nr. 63
2. Kees Waardenburg, Teamvorming voor pastores. Een werkboek. Zoetermeer, 2008.

ARTIKEL

Meer uit 'samen' halen

Bart van Noord

In de Protestantse Kerk heeft de samenwerking tussen gemeenten de afgelopen twee jaar een forse impuls gekregen. De aanleiding lag in diverse synoderapporten over het werk van de predikant in krimpende gemeenten. In 2009 adviseerde de commissie Veerman aan de Synode om de samenwerking tussen gemeenten te stimuleren en daar, indien nodig nieuwe vormen voor te ontwikkelen. De Synode van de Protestantse Kerk nam het advies van Veerman over als uitgangspunt voor beleid.

Het jaar erop startte een project om gemeenten rond tafel te krijgen en ervaring met samenwerking te stimuleren (SAmenwerking GEmeenten, SAGE). Nu, medio 2012 zijn zo'n

30 clusters van gemeenten actief, meestal begeleid door gemeenteadviseurs. Tussen de 180 en 200 gemeenten zijn erbij betrokken.

Het project SAGE

SAGE is de georganiseerde aandacht van gemeenteadviseurs om samenwerking van gemeenten te bevorderen. Wat georganiseerd wordt, is de aandacht van gemeenteadviseurs om een signaal of concrete vraag uit gemeenten te verbreden tot een gedeeld perspectief van omliggende gemeenten. Het signaal (“Hoe lang redden we het nog alleen?”) gaat over de afnemende vitaliteit, maar dat betekent niet dat de daaropvolgende gesprekken over tekort en zwakte gaan. Kenmerkend aan SAGE is om met elkaar te kijken naar kracht en mogelijkheden dat gemeenten elkaar kunnen versterken. Daarmee raakt het project aan de essentiële vragen van kerk-zijn: roeping, gemeenschap, gaven en delen.

De gesprekken tussen gemeenten gaan over het gemeenschappelijk perspectief om vitale gemeente te zijn. Dat je elkaar daarbij kunt helpen door uitwisseling van kennis, ideeën en concrete samenwerking versterkt het gezamenlijk perspectief.

Begeleiding door gemeenteadviseurs helpt om de gesprekken op de inhoud te concentreren en aan resultaten te werken. Want samenwerken moet je vooral doen, dat schept enthousiasme, kansen en vertrouwen.

Schaalvergroting en zelfstandigheid

Het is in 2009 niet de eerste keer dat er in de synode over de krimp in de kerk wordt gesproken. Teruglopende financiën, kleine gemeenten, ambtsdragerstekort en de genoemde versnippering komen met regelmaat sinds WO2 in rapporten en beleidsaanbevelingen aan de orde.

Vaak wordt in deze rapporten (een deel van) de oplossingen voor de terugloop gezocht in vormen van schaalvergroting op de terreinen bestuurbaarheid en financierbaarheid. Landelijk beleid stuit echter steeds op het feit dat gemeenten zich niet zomaar in een grotere schaal laten opnemen. Bij Protestanten heeft de gemeente een grote mate van zelfstandigheid in de genen. Zelfbeschikking kleurt de lokale identiteit, zowel theologisch, historisch als cultureel. Het bepaalt je perceptie en maakt je ‘uniek’ in de omgeving. Om die lokale identiteit onder woorden te brengen is minder

makkelijk, maar vaak wel te duiden in hoe je anders bent dan de buurgemeenten.

Bij de start van het Project SAGE was de beeldvorming in gemeenten over samenwerking merendeels niet positief. Het risico op verlies van de ‘eigen’ predikant of van het ‘eigen’ gebouw en vooral van de zelfstandigheid werd vaak als groot beleefd. Gelet op het aantal gemeenten dat sinds twee jaar meedoet in de samenwerking is in ieder geval onder die gemeenten het beeld bijgesteld.

Samenwerken verandert je kijk

Het is een keuze om de gemeenten in een regio als netwerk te zien. Formeel vormen ze natuurlijk een netwerk, want ze behoren tot het kerkverband en komen samen in een classisvergadering.

Maar gemeenteleven ‘werkt’ nu eenmaal vaak centripetaal (naar binnen gericht), isolerend en niet centrifugaal, met oog voor de andere gemeenten in de regio.

De vitaliteit en de mogelijkheden van gemeenten creatief benutten in het netwerk waartoe zij behoren, vergt een tegendraadse inspanning. Het is de inspanning om bij het bestuurlijk-ambtelijke karakter van het (formele) netwerk ruimte te maken voor samenwerking in slimme projecten en in verrassende allianties. De vrucht daarvan moet je in het dagelijkse kerkenwerk kunnen proeven.

Zelfstandigheid en samenwerking

Het project SAGE gaat uit van de zelfstandigheid van gemeenten die praktisch en inhoudelijk met elkaar samenwerken.

In 2010 ging het project van start, met de insteek om gemeenten met elkaar in gesprek te brengen over samenwerking. Een paar principes worden consequent gehanteerd.

- * de aanleiding ligt altijd bij een of meer van de gemeenten die de behoefte tot samenwerking kenbaar maakt;
- * alle buurgemeenten worden uitgenodigd;
- * een heldere boodschap: het gaat niet om samenvoegen maar om samenwerken;
- * de deelnemers worden aangesproken op wat zij voor elkaar te bieden hebben, het gaat om de uitwisseling van kracht;
- * het oogmerk is het versterken van vitaliteit van de deelnemende gemeenten;
- * er wordt tijd genomen dat de deelnemers elkaar leren kennen met ieders kracht, ideeën

en behoeften; er is aandacht voor plezier in het proces;

* de deelnemers hebben zeggenschap over de agenda: wat, wanneer, hoe.

Begeleidingsrollen

De ervaring leert tot nu toe dat gemeenten het prettig vinden dat iemand van ‘buiten’, een gemeenteadviseur, het samenwerkingsproces begeleidt. Voor de gesprekspartners blijkt die begeleiding veiligheid op te leveren, en resultaatgerichtheid. Voor de begeleider vraagt deze ruimte een grote mate aan sensitiviteit om met de verschillende posities om te gaan.

Op sommige momenten is de beeldvorming over elkaar weerbarstig en helpt een tolk tot beter verstaan te komen van ieders intenties.

Soms is het bestuurlijk klimaat zo weerbarstig dat het gesprek alleen over competenties gaat en helpt een gids aan perspectief.

Soms is het doemdenken zo prominent dat een visionair helpt om de ogen te openen voor een nieuwe toekomst.

Soms is er in het verleden al over (bestuurlijke) samenwerking geknokt en is er een ‘healer’ nodig om met de gevoelige littekens uit die periode om te gaan.

Op sommige momenten wordt de vergadercultuur ontzettend dominant en verlamdend; dan helpt een ontregelaar aan creativiteit.

De inbreng van de gemeenteadviseur is er met deze begeleidingsrollen dus vooral op gericht om het samenwerkingsgesprek te concentreren op de perspectieven ervan, en om de concrete ideeën boven tafel te houden, en die tot uitvoering te helpen brengen.

Afstand en nabijheid

De verschillende begeleidingsrollen die gemeenteadvisoren in de clusters inzetten, vragen veel van de eigen professionele attitude: het omgaan met afstand en nabijheid. Een paar opmerkingen uit de praktijk over deze dynamische balans. Begeleiding wordt vaak ingevuld met ‘afstandelijk op de inhoud en nabij in het proces’. Als de opdrachtgevers en ‘eigenaars’ van het proces duidelijk aanwijsbaar zijn, is dat ook logisch.

Het is nu net dit ‘eigenaarschap’ dat bij de begeleiding van clustervorming lastig ligt. Want wie is eigenlijk eigenaar van de samenwerking? Of concreter: wie is eigenaar in deze fase van samenwerking?

Vaak begint een initiatief met één of twee gemeenten die voorbij de grenzen van de eigen mogelijkheden en vitaliteit zijn gekomen. Hun behoefte is helder. De begeleider die met hen de buurgemeenten motiveert om deel te nemen aan een oriëntatie weet zich gesteund door het eigenaarschap van deze vragende gemeenten. Maar als de rolverdeling tussen vragende gemeenten en ‘gevende’ gemeenten in de samenwerking ongewijzigd blijft, zal ook het besef van eigenaarschap niet verbreed raken. Als - en dat is consequent het geval in de Protestantse Kerk - een externe opdrachtgever ontbreekt, zal het eigenaarschap steeds opnieuw gevonden moeten worden in de winst die de samenwerking voor alle betrokkenen heeft.

Voor aarzelende gemeenten is een visionaire en gidsende begeleider erg prettig omdat zij mentaal het eigenaarschap op zich neemt. Op sommige momenten is dat ook nodig: nabij op inhoud, nabij in het proces. Maar nooit te lang, want een gedeeld perspectief voor de toekomst begint immers met het besef dat de gemeenten daar zelf aan werken en daar de capaciteit voor hebben.

Voor de begeleider vraagt het inzicht in de omschakeling naar: nabij op inhoud en afstand in het proces: er moeten resultaten geboekt worden, want in het concrete *samenwerken* groeit de ervaring en het vertrouwen in meer.

Lichte structuur

Waar begeleiding in de beginfase helpt om het perspectief op de kansen van samenwerking te versterken, is er al snel een vorm van regie nodig om plannen in resultaten om te zetten. Dat doet een begeleider niet alleen. De deelnemende gemeenten bepalen met elkaar het karakter van de regie. Vaak wordt het een kleine werkgroep die in afstemming met een deelnemersoverleg plannen verder brengt. De leden van de werkgroep moeten korte lijnen hebben in het kerkelijke netwerk: naar de kerkenraden, naar een predikantenoverleg of werkgemeenschap.

De belangrijkste taak van deze werkgroep is misschien wel de aandacht voor de communicatie. In de werkgroep groeit gaandeweg een gemeenschappelijk taalveld over de (on)mogelijkheden van samenwerking. De leden zijn de eerste eigenaars en ambassadeurs van kansen en de eerste

vertolkers daarvan in hun ‘eigen’ kerkenraad of plaatselijke groep. Samenwerking staat of valt met een goede communicatie met de achterbannen. We hebben geleerd dat het onvoldoende is om je na een deelnemersoverleg te beperken tot de vraag of de deelnemers ‘thuis willen vertellen wat we vanavond besproken hebben’. Deelnemers zijn er mee geholpen als zij voor hun rapportage gebruik kunnen maken van korte verslagen of planbeschrijvingen. Het succes van SAGE staat of valt met een volstrekt open en transparante communicatie over de samenwerking.

Resultaten

Het resultaat van de samenwerking wordt bijvoorbeeld zichtbaar in kennis en ervaring die elders in het cluster bruikbaar wordt gemaakt. Door de gezamenlijke aanpak van een diaconaal of missionair project hoeft niet iedere gemeente apart het wiel uit te vinden. Een creatief aanbod voor themavieringen of voor regionale vorming en toerusting levert een besparing op aan schaarse tijd van professionals. Voor administratieve- en beheerstaken ontstaan mogelijkheden voor ‘shared service’. Gedeelde kennis over ontwikkelingen in elkaars gemeenten maakt het tenslotte mogelijk om eerder de kansen te signaleren voor verdergaande samenwerking, bijvoorbeeld voor het ‘delen’ van een predikant.

De samenwerkende gemeenten hoeven niet allen aan alles mee te doen, de behoeften kunnen immers verschillen. Binnen het netwerk van samenwerkende gemeenten kunnen allianties worden gestimuleerd: enkele gemeenten die op onderdelen intensiever samenwerken.

ARTIKEL

Mijn hemel! Onze wereld!

Kerken werken aan duurzaamheid

Christiaan Hogenhuis

Al vele decennia wordt door allerlei maatschappelijke bewegingen op diverse manieren gewerkt aan duurzaamheid en gerechtigheid, zij het soms onder andere noemers. Dan kunnen we denken aan de natuur- en milieuorganisaties, organisaties voor ontwikkelingssamenwerking en fair trade en hun voorlopers in de zending- en missiebeweging, of ook de vredesorganisaties en de organisaties die zich richten op sociale zekerheid en sociale gelijkheid in eigen land.

Steun in de rug

Vorig jaar besloot de landelijke Commissie Steunverlening in de Protestantse Kerk samenwerkende gemeenten een steun in de rug te bieden. Deze Commissie kent subsidies toe vanuit een solidariteitsfonds waarvoor jaarlijks onder kerkleden wordt geworven.

Investeren in samenwerking kost tijd en geld, ook voor de begeleiding. In de eerste fase is de bereidheid om te investeren meestal alleen aanwezig bij de gemeenten die de samenwerking het hardste zoeken. Voor deelnemende gemeenten is het prettig dat de Commissie Steunverlening op aanvraag een stimuleringsbijdrage kan geven, waardoor de begeleiding voor langere tijd en met meer ‘rendement’ mogelijk is.

Deze bijdrage is echter geen vrijblijvende stimulans. De bijdrage is bestemd voor investeren in het samenwerkingsproces, zodat concrete ervaring met samenwerking wordt opgedaan. De bijdrage is daarnaast bedoeld om gezamenlijk naar de toekomst te kijken: wat is ons perspectief in bijvoorbeeld 2020 en tot welke visie inspireert dat toekomstbeeld? En er is tevens budget om de samenwerking tussen de aanwezige predikanten en kerkelijke werkers te stimuleren. Hun rol, zowel in de eigen gemeente als collegiaal is van doorslaggevende betekenis in de samenwerking. Investeren in teamvorming van de professionals is bovendien een bijdrage aan hun kwaliteiten die voor meer gemeenten beschikbaar zou kunnen komen.

Bart van Noord is projectleider van het Project *Samenwerking Gemeenten* in de Protestantse Kerk.

Kerken en christelijke organisaties leveren aan deze organisaties en initiatieven hun eigen bijdragen, soms als ‘leiders’ en soms als ‘volgers’¹.

Vaak doen aan allerlei ‘goede initiatieven’ buiten de kerken kerkmensen mee. Soms zijn zij zelfs de dragers van het initiatief, zonder dat dit als ‘werk van de kerken’ wordt gezien. Dat is positief. Het werk aan een duurzame en rechtvaardige wereld is immers geen exclusief kerkelijke zaak en kan daarom het best over de grenzen van kerken worden gedaan. Tegelijk kan de inzet voor een rechtvaardige en duurzame wereld echter worden gezien als behorend tot de kern van het kerk-zijn. Ook al speelt het zich niet exclusief binnen de muren van de kerk of de grenzen van de kerkelijke gemeente af, toch draait kerk-zijn-in-de-wereld juist ook om dit werk.

Vanuit diezelfde gedachte zijn in de kerken ook lokaal steeds weer groepen actief op het terrein van milieu, fair trade, vrede, ontwikkeling etc. In een recente inventarisatie van Kerk in Actie kwam naar voren dat er zeker 150 lokale groepen in de kerken (RK en PKN) aanwezig zijn die zich op enigerlei wijze richten op het thema duurzaamheid, overigens in verschillende staat van activiteit. Wat betreft de PKN gaat het dan om ongeveer 10% van de kerkelijke gemeenten². Daarnaast zal er in vrijwel elke gemeente diaconaal werk plaatsvinden, al beperkt zich dat soms tot het bieden van zorg en ondersteuning aan de eigen gemeenteleden.

Vervreemd, verward en verlegen

Aan de andere kant, gemeengoed lijkt deze visie op kerk-zijn-in-de-wereld niet. Die indruk krijgt men als men luistert naar de ervaringen van dergelijke groepen. Te vaak komt men dan tegen dat deze groepen zich niet gedragen of zelfs gezien voelen door de gemeente. Dat kan uiteraard ook liggen aan de opstelling van de groepen zelf. Wie goed naar de werkwijze en activiteiten van dergelijke groepen kijkt, komt nogal eens tegen dat de groepen sterk in zichzelf gekeerd zijn, jarenlang dezelfde samenstelling hebben en zich uitleven op de hobby’s van de leden, zonder veel oog voor wat er elders in de gemeente leeft. Daar komt ten derde bij dat de groepen niet altijd weten wat ze nu precies kunnen doen en hoe ze dat dan ook effectief kunnen aanpakken en inspirerend presenteren.

Niet dat er een gebrek aan materiaal is over wat men individueel of in kleine groepen kan doen. Integendeel. Wat in de groepen vaak te horen is, is dat men door de bomen het bos niet meer ziet. In de kerkelijke wereld alleen al zijn zeker 25 verbanden of organisaties te vinden die allemaal hun eigen materiaal rondom aspecten van duurzaamheid op de lokale kerken of individuele kerkmensen afsturen. Datzelfde gebeurt dan ook nog eens door de tientallen seculiere organisaties op dit terrein. Al dat materiaal wordt primair ontwikkeld vanuit het perspectief van de betreffende organisatie en sluit daardoor zelden precies aan bij de situatie en mogelijkheden van een concrete lokale groep. Veel materiaal gaat bovendien vooral in op *wat* men kan doen en *waartoe* (met een focus op welk *probleem* men ermee aanpakt), maar is uiterst summier over *hoe* men dit kan aanpakken en *waarom* men het zou doen (de motivatie, inspiratie). Vaak ook bestaat dergelijk materiaal uit een opsomming van allerlei kleinschalige of individuele mogelijkheden zonder aan te geven wat de betekenis daarvan is binnen de grote transitie naar duurzaamheid die de (wereld)samenleving zou moeten doormaken.

Dat ontmoedigt, al kan men individuen en lokale groepen ook overvragen door van hen de oplossing van alle wereldproblemen te vragen. Tegelijk moeten we vaststellen dat een deel van het materiaal de groepen helemaal niet bereikt. Het wordt gestuurd aan een kerkenraad of predikant en verdwijnt bij gebrek aan verbinding met de lokale werkgroep in de kast of in de oud-papier-bak.

Bondig gezegd, voelen de groepen zich nogal eens *vervreemd* of geïsoleerd van de gemeente, *verward* en *verlegen* of onthand.

Verbinding, verbeelding en verdieping als antwoord

Kerk in Actie en Oikos, in samenwerking met ICCO en met steun van Kerk en Wereld, wilden op deze ervaringen van vervreemding, verwarring en verlegenheid een antwoord vinden. Daartoe werd in het programma *Kerken Werk aan de Wereld* een pilot opgezet waarin we via de samenwerking met en begeleiding van een tiental lokale kerkelijke groepen een methodiek wilden ontwikkelen die kerkelijke groepen de weg zou wijzen in *wat er allemaal is en kan*, maar vooral zou helpen bij het *hoe*, *waarom* en waar *naartoe*.

Vanwege onze eerdere ervaringen hebben wij daarbij vanaf het begin drie kernwoorden voor ogen gehad: *verbinden*: verbindingen bewerkstelligen tussen de vele verspreide initiatieven, met hun uiteenlopende ervaring en capaciteiten, met de positieve energie die aanwezig is, om dit alles te versterken en tot een krachtige beweging te smeden; *verbeelden* van visies op een duurzaam en rechtvaardig leven en samenleven, van het perspectief, van de dromen van mensen daarover, om deze zo aantrekkelijk en overtuigend mogelijk onder de aandacht te brengen; en *verdiepen*, zowel in de zin van het uitwerken van visie, kennis en inzicht als van het aandacht geven aan motivatie en inspiratie.

De praktijk

Hoe pakte dit uit? Onder de noemer van *Verbinden* stimuleerden we de groepen eerst goed te kijken naar wat er eigenlijk allemaal al gebeurt, in de groep, maar ook elders in de gemeente, waar men 'trots' op is en blij van wordt. Daar ligt kennelijk de energie en de belangstelling binnen de gemeente. Wil een initiatief succesvol zijn en een positief gevoel oproepen, dan is het goed om daarbij aan te sluiten. Daarvoor werden verschillende instrumenten ingezet of voorgesteld: een startmeting doen, gesprekken bij de koffie of in een misschien bestaande eetgroep, bij andere werkgroepen in de gemeente – voor toerusting, vieringen, of ook de kerkrentmeesters, de kerkenraad - op bezoek gaan, interviews houden, e.d. Over het algemeen ontdekte men dat er eigenlijk al heel veel gebeurde. Dat geeft

een nieuwe groep een positieve start en is bij een bestaande groep goed voor het zelfvertrouwen en moed om door te gaan. Bovendien helpt het om (het werk van) de groep meer te *verankeren* in de gemeente.

Dit *luisteren* naar en *afstemmen* op wat er leeft in plaats van *zenden* vormt in feite de kern van het *Verbinden*. Vaak realiseert men zich niet dat niet iedereen met dezelfde beelden, belangen, zorgen, interesses en dus prioriteiten door het leven gaat. Dat er verschillende 'milieus' in de kerk aanwezig zijn. Dat mensen in verschillende situaties leven en dus andere belangen en zorgen op de eerste plaats hebben staan. Het is de kunst dáárbij aan te sluiten en het thema duurzaamheid te 'vertalen' naar die belangen, zorgen en waarden en vice versa. Dat verbetert de weerklank en de interesse binnen de gemeente en trekt nieuwe leden voor de groep aan.

Een **groene voetafdruk** zetten tijdens de Cascaderun? Dat kan!

Welke sportieve en groene helden melden zich bij de werkgroep duurzaamheid?

Zet je naam op de lijst achter in de kerk of meld je aan via de website pkndeweide.nl.

(NB: aanmelding is al geregeld!)

Sommige groepen zetten we juist op het spoor van verbreding naar de burgerlijke gemeente of naar Transition Towns, met een duurzame wijkmarkt als resultaat, of de gezamenlijke inzet voor schone energie in de wijk, of de deelname aan een hardloepwedstrijd onder de noemer 'groene voetafdrukken gezocht'.

Bij dit alles hebben we de groepen laten ontdekken dat duurzaamheid met veel meer zaken te maken heeft dan men denkt, die allemaal met elkaar samenhangen en van even groot belang zijn voor een duurzame samenleving. Duurzaamheid is niet alleen iets van het milieu, de natuur, dieren en planten e.d., maar ook van 'mensen komen tot hun recht' en kunnen een leefbaar leven leiden. Zonder dat kan een samenleving niet bestaan. Dat is op

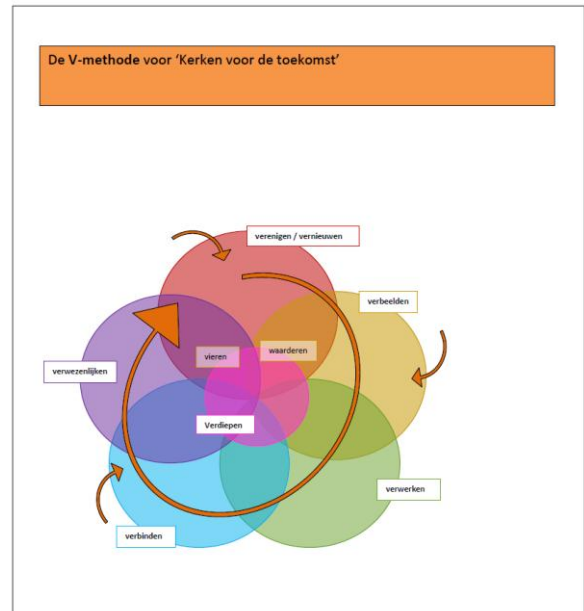
zichzelf al van 'duurzaam' belang, maar bovendien komt de zorg voor natuur en milieu anders niet van de grond.

Dit laatste is uiteraard ook een element van *verdiepen*. Verdiepen kreeg daarnaast de vorm van aandacht geven aan (de eigen) motivatie en inspiratie: wat is voor jou de kern van duurzaamheid, of liever van het belang ervan, de waarde die erin centraal staat? Waar doe je het voor, of voor wie? Welk beeld komt daarbij naar voren? Stelt men dezelfde vragen rond 'geloof', dan komen vaak dezelfde woorden en beelden naar voren. Een dergelijke verdieping kan ook helpen voorkomen dat 'duurzaamheid' een te technisch verhaal blijft dat maar een kleine groep in de kerk aanspreekt, zoals we soms tegenkomen. Het is belangrijk om die motivatie regelmatig aandacht te geven. Daarom zijn *vieringen* zo belangrijk. Niet alleen zijn dat momenten waarop de inspiratie in 'geconcentreerde' vorm aandacht kan krijgen, het zijn tegelijk momenten om de behaalde successen, hoe klein ook, te benoemen en te delen. En dat helpt.

In ons werk met de 10 groepen hebben we *Verbeelding* op een aantal momenten heel centraal gesteld. In de eerste plaats aan het begin door mensen te vragen wat ze zich voorstellen bij duurzaamheid, wat ze willen bereiken, wat hun droom van een 'duurzame kerk' in een duurzame samenleving is, hoe die eruit ziet. En deze dan ook letterlijk te verbeelden door er een kernachtig beeld bij te zoeken of het eventueel te tekenen (waarbij geldt: iedereen kan tekenen). Hier is overigens niet alleen de verbeelding van belang, maar ook het feit dat men zich richt op wat men wil bereiken. Dat geeft meer energie dan de concentratie op een probleem dat men wil oplossen. In de tweede plaats hebben we groepen uitgedaagd en uitgenodigd ook in beeld te brengen wat men bereikt. Verbeelden gebeurt niet per se in de vorm van 'plaatjes' of tastbare zaken. Het kan ook gaan om de ervaring van stilte, muziek, een ruimte, een landschap, een tuin, een maaltijd e.d. Al die vormen kunnen uitstekend in de liturgie een plek krijgen.

Deze vormen van verbeelding helpen op zichzelf weer om de *verbinding* tussen mensen te leggen. Een beeld zegt meer dan 1000 woorden, zoals het spreekwoord zegt. Via

'verbeelding' kunnen gevoelens, waarden en emoties vaak beter overgebracht worden dan via woorden, al moeten we uiteraard niet vergeten wat de kracht is van een beeldend spreker of dichterlijk schrijver. Beelden en ervaringen zorgen zo ook voor *verdieping*. De verschillende elementen zijn dus met elkaar verweven, overlappen elkaar.

De methode

Gaandeweg hebben we voor deze drie elementen 'instrumenten' verzameld en ontwikkeld. Van begin af aan hebben we ook voor ogen gehad dat het voor dergelijke groepen goed is om het werk in stappen of fasen te verdelen. De inspiratie daarvoor haalden we uit eerdere projecten, het transitie management en het denken in kwaliteitscirkels. Dit laatste wijst op het belang van een 'rondgaande' beweging van bezinning, concretisering in plannen, uitvoeren en terugkijken. Die rondgaande beweging past goed bij de ervaring in kerken van het werken in een kerkelijk jaar, met zijn jaarlijks terugkerende momenten en hoogtepunten. En passant stuiten we op vergelijkbare aanpakken, zoals Appreciative Inquiry (<http://www.waarderendorganiseren.com>) en Diaconaat op de kaart. (<http://www.kerkinactie.nl/Kerk-en-gemeenten/Diaconaat/Basisinfo-diaconaat/Gemeenteadviseurs--i15965>). Zo ontstond al doende een eigen 'rondgaande' methode, waarin aan verbeelden, verbinden en verdiepen in een volgorde geplaatst werden en aangevuld met verwerken en verwezenlijken. Nogmaals: de elementen zijn niet strikt te

scheiden. Er is ook niet slechts één goede volgorde. Uiteindelijk is het maatwerk.

Uitkomsten en hoe verder

Onlangs hebben we met de groepen een evaluatie gedaan. Deze waren allemaal uiterst positief over de luisterende en coachende i.p.v. sturende en aanbodgerichte begeleiding. In de groepen zijn talloze nieuwe activiteiten ontstaan: van de installatie van zonnepanelen, het regelmatig organiseren van (kerkelijke) oogstmarkten tot het houden van een fotoactie 'duurzame plekken en symbolen', deelname aan een hardlooppwedstrijd waarin 'groene voeten gezocht' werden en organisatie van een klimaatstraat. In de meeste gevallen staat de groep midden in de gemeente en wordt regelmatig een flink deel van de gemeente bij de activiteiten betrokken, zonder dat iedereen 'lid' van de werkgroep hoeft te worden.

Tegelijk realiseren we ons dat het 'slechts' een pilot was, met een beperkt aantal groepen en in een beperkte tijd. Daarvan kan men niet direct wonderen verwachten. En er zijn uiteraard ook dingen geprobeerd die minder goed bleken te werken (het gebruik van een wiki voor de

onderlinge uitwisseling bijvoorbeeld). We zijn nu bezig de lessen te verzamelen en de ervaringen uit te werken tot een handzame methode. Deze zal *open source* worden aangeboden op een website, met de mogelijkheid van gerichte ondersteuning. De website kan ook de spil worden van een 'community' waarin groepen hun ervaringen met 'werken aan de wereld' delen. Hoe een en ander er precies uit komt te zien, is echter nog afhankelijk van afspraken die met Kerk in Actie gemaakt zullen worden, o.a. over de relatie met andere ontwikkelingen, zoals rond de Groene Kerk (<http://www.groenekerken.nl>).

Hoe dan ook denken wij dat de methode een flinke stimulans is voor een structurele bijdrage vanuit kerken aan een maatschappelijke beweging en doorbraak naar een duurzame samenleving.

Noten

1. Daarmee bouwen ze voort op de sociale encyclieken van de rooms-katholieke kerk, verklaringen van protestantse synodes en samenwerkingsverbanden, het werk van de christelijk sociale beweging, de inzet van de Wereldraad van Kerken voor een verantwoordelijke samenleving in de jaren '70 en '80 en het 'Conciliair Proces voor gerechtigheid, vrede en heilheid van de schepping' in de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw. Verder is de laatste jaren de betrokkenheid van de evangelische beweging bij vragen rond gerechtigheid en duurzaamheid gegroeid, zoals o.a. blijkt uit de Micha Campagne.
2. Dat betekent uiteraard niet per se dat in 90% van de kerken niet een dergelijke groep aanwezig is. Waar deze wel bestaan, zijn ze alleen niet bekend bij Kerk in Actie.

Christiaan Hogenhuis is als onderzoeker werkzaam bij de stichting Oikos. Medeauteurs zijn Irene Karssiens en Caroline Doelman. www.stichtingoikos.nl

RECENSIE / ARTIKEL

In gevecht met de moderniteit

Stefan Paas

De titel

Dit massieve boekwerk is, als ik goed heb geteld, het vierde in de reeks 'Spreken over God', die in 1998 begon met de mooie studie *Jezus Kurios*. In elk van deze boeken richt Van de Beek (hierna VDB) zich op een afzonderlijk deel van het belijden van de kerk - in dit geval dus op de kerk en op de Heilige Geest.

VDB kiest er nadrukkelijk voor om de leer van de Geest te bespreken in het deel over de kerk.

De Geest is weliswaar niet afhankelijk van de kerk, maar de kerk is "de zichtbare plek van

zijn handelen”, juist omdat zij zich richt op Christus (10, 420-436). Naar de mening van VDB is het juist nu nodig dit te benadrukken, omdat er in de hedendaagse theologie een tendens is om het werk van de Geest breed te laten uitwaaiëren – in de schepping, de cultuur, andere religies, enzovoort – zodat de Geest zelfs tegenover Christus kan komen te staan. Maar, zegt VDB, het diepste wat over de Geest gezegd kan worden is dat Hij Christus zal verheerlijken: “Hij zal het uit het mijne nemen en het u verkondigen” (Joh. 16:14; zie 396).

Twee problemen met de kerk

Tot zover de titel. Het boek zelf is m.i. het beste te begrijpen als een project. VDB is een man met een missie; bijna elke bladzijde van het boek getuigt daarvan. Naar zijn mening is er niet minder nodig dan een nieuwe reformatie: “niet tegen een onderdrukkend institutioneel systeem zoals in de zestiende eeuw, maar tegen de vrijblijvendheid van de menigte van opinies” (11, vgl. 434-436). Die opinies bevinden zich over de hele breedte van kerk en theologie. Het gaat om de kerk zelf en haar identiteit, het gaat om de vraag waarvoor de kerk op aarde is, hoe zij geregeerd wordt. Maar vrijblijvendheid vinden we ook op het gebied van de Bijbel, de gaven van de Geest, cultuurvisie, de vraag wat geloof precies is en hoe wij verbonden zijn met Christus. Kortom, de verwarring is bijna universeel.

Daarnaast signaleert VDB nog een ander probleem, dat minder thematisch wordt gepresenteerd, maar wel op allerlei momenten als een rode draad in zijn boek naar voren komt. Ondanks de verwarring over bijna alles wat theologisch van belang is, zijn christenen het in groten getale hierover eens: dat de kerk *relevant* moet zijn. Na de Constantijnse omwenteling in de vierde eeuw is de kerk de “uitvalsbasis voor het Rijk van God” geworden. “Dat kon niet anders dan op een instrumentalisering van de kerk uitlopen” (434). De kerk heeft, door alles op de kaart van wereldverbetering te zetten, haar bestaansrecht afhankelijk gemaakt van de vraag in hoeverre zij in staat is om de gang van de cultuur te beïnvloeden. Juist in onze tijd van secularisatie wordt deze weeffout zichtbaar gemaakt: een kerk die haar lot geheel in de schaal van de wereld heeft gelegd, verliest haar identiteit als die wereld niet langer van plan is naar haar te luisteren (vgl. 176-184).

Het eigenlijke probleem daaronder

VDB bespreekt deze twee problemen nergens echt in samenhang. Het eerste probleem wordt breed en diep uitgewerkt, met een bewonderenswaardige denkkraft en bronnengebruik, uitlopend op een hartstochtelijk en meeslepend pleidooi. Het tweede probleem komt veel meer op een anekdotische manier aan de orde: in terzijdes en voetnoten, zonder veel uitwerking en onderbouwing. Het blijft eerlijk gezegd nogal steken in retoriek.

Het wordt overigens al snel duidelijk dat beide zaken - de grootschalige theologische verwarring en de instrumentalisering van de kerk - voor VDB kanten zijn van dezelfde medaille. Beide problemen zijn symptomen van een kerk die zich heeft laten inpakken door de ‘moderniteit’. Bij VDB is dat naar mijn idee het eigenlijke probleem: de moderniteit is de ziekmaker die zorgt voor de genoemde symptomen. Woorden als ‘modern’ en ‘moderniteit’ worden in zijn boek op tientallen pagina’s genoemd, maar geen enkele keer in positieve zin. De moderniteit is bij VDB zodoende een signaalwoord voor alles wat er mis is met de kerk. Zij heeft enerzijds geleid tot de versplintering van de kerk en de verwarring in de theologie.

Hiervoor verwijst VDB graag naar begrippen als *individualisering*, *autonomie* en *democratie* (32-34, 76, 216, 227, enz.) - allemaal deel-aspecten van ‘de’ moderniteit. Anderzijds spreekt VDB meermalen over het ‘moderne geschiedenisconcept’: de gedachte dat deze wereld een ontwikkeling doormaakt op weg naar steeds meer beschaving en humaniteit en dat wij een rol hebben te spelen in die ontwikkeling. Deze gedachte dat de aarde onze toekomst is en dat het hier beneden is te vinden, heeft grote invloed uitgeoefend op de moderne opvatting over de taak van de kerk in de wereld. Het Koninkrijk van God moet hier gebouwd worden (106, 179-181, 294-295, 433-434, enz.).

Kortom, het project van VDB laat zich verstaan als een gevecht met het veelkoppige monster van de moderniteit. Dat geeft zijn werk enerzijds *Schwung*: hedendaagse theologen durven niet zo vaak meer zo groots en omvattend te spreken over kerk en belijdenis. VDB doet dat bovendien met een

indrukwekkende breedte van denken, geholpen door een geweldige eruditie.

Tegelijk zit hier, naar mijn besef, ook de achilleshiel van het hele project. *Moderniteit* speelt een grote rol in het boek, zonder dat het begrip ooit wordt uitgewerkt of zorgvuldig geanalyseerd. Op de manier waarop VDB het gebruikt is dat ook bijna onmogelijk. Immers, de ontwikkelingen waarmee VDB moeite heeft, begonnen al vroeg - bij Constantijn en Augustinus (zie ook p. 79). Wie zo de hele Westerse geschiedenis vanaf de vierde eeuw schaart onder *moderniteit*, creëert eerder een schimmige boeman dan een heldere bril. Die schimmigheid wordt versterkt doordat VDB zoveel laat vallen onder *moderniteit*: eigenlijk alles wat op gespannen voet staat met de theologie van zijn geliefde vroege kerkvaders (zie hieronder). Daardoor verliest het begrip elke conceptuele helderheid en wordt het wederom tot een etiket voor alles wat niet deugt. Bij alle originaliteit en scherpzinnigheid die VDB's boek kenmerkt, geeft dit zijn hele project een abstracte tint. Zo'n geleerde tirade tegen de moderniteit geeft een intellectueel vernis aan opvattingen die toch al leefden in conservatief-kerkelijke kring, maar op deze manier zal VDB niemand overtuigen die het op voorhand niet al met hem eens is.¹ En dat is jammer, want hij heeft veel goeds te vertellen.

Het project-karakter van VDB's boek zou veel aan overtuigingskracht winnen als hij meer oog zou hebben voor de meerduidigheid van de moderniteit. Is het werkelijk geloofwaardig om de ontwikkelingen van individualisering en autonomie, evenals de overtuiging dat menselijke handelen verschil maakt voor de toekomst van de schepping, zo eenzijdig negatief neer te zetten als VDB doet? Charles Taylor heeft er bijvoorbeeld op gewezen dat er werkelijke waarden op het spel staan in de moderniteit: individualisering heeft negatieve kanten, maar zij heeft er ook voor gezorgd dat meer mensen dan vroeger beseffen dat authenticiteit in het geloof er toe doet (zie zijn *De malaise van de moderniteit*). Een meer genuanceerde visie op moderniteit zou VDB wellicht ook meer ruimte geven om positiever aan te kijken tegen bewegingen van verzet en vernieuwing in het Westerse christendom. De Anabaptisten, Baptisten en Methodisten waren inderdaad instrumenteel in het vestigen van een meer autonoom kerkbegrip, resulterend in

tal van splitsingen en scheuringen. Maar zij waren ook de eerste christelijke voorvechters (soms zelfs bloedgetuigen) van meer gelijkwaardigheid en geloofsvrijheid (op dit moment nog altijd in Oost-Europa), en dit had alles te maken met hun theologische overtuigingen over wat een christen is en hoe kerk en staat zich tot elkaar verhouden.

Kortom, individualisering en autonomie hebben meer dan alleen negatieve kanten.

De remedie

Het laat zich raden wat VDB's remedie is: wij moeten terug achter het waarheidsrelativisme en het geschiedenisoptimisme van de moderniteit. Heel ver terug zelfs: VDB gaat te rade bij de vroege kerkvaders tot en met het Concilie van Chalcedon. Dat Concilie was het laatste waar de kerk nog als wereldkerk kon spreken. Daarna begonnen de schisma's en scheuringen (368). Bovendien staan de teksten van de vroege kerkvaders dichter bij het Nieuwe Testament: zij behoorden tot dezelfde cultuurkring als de bijbelschrijvers. Zij zullen beter begrepen hebben wat de apostelen bedoelden dan wij, die door zoveel eeuwen van het NT gescheiden zijn (364-365). Als de vroegste kerkelijke doordenking van de bijbelse bronnen, zijn zij daarmee het fundament bij uitstek voor onze theologische bezinning in elk opzicht (11).

Op zich doet VDB hiermee niets bijzonders. Elke vernieuwingsbeweging in de Westerse kerk, tot en met de 20^e-eeuwse Pentecostals, heeft immers gezegd, dat we 'terug' moeten naar het zuivere christendom van het begin. In die zin is VDB's boek een nieuw voorbeeld van een oud genre. Binnen dat genre legt hij wel eigen accenten. Om te beginnen: anders dan vele anderen heeft VDB de kerkvaders werkelijk *gelezen*. Zijn pleidooi is meer dan een retorisch knikje naar de vroege kerk: hij put diepgaand uit het werk van Irenaeus, Tertullianus, Cyprianus, Origenes en Athanasius. Dat maakt zijn werk een serieuze en hoogst waardevolle bijdrage.

Vervolgens wijkt VDB af van vele (vooral evangelicale) vertegenwoordigers van dit genre, door zijn pleidooi voor een *hoogkerkelijke* ecclesiologie. Hij laat overtuigend zien dat men de vroege kerkvaders maar moeilijk voor een laagkerkelijk, functionalistisch karretje kan spannen. Daarvoor stelden zij de

eucharistie te centraal, vonden zij de belijdenis te belangrijk, en hechtten zij teveel waarde aan het ambt. Uitgebreid toont VDB dit aan, vooral via een bespreking van de klassieke kenmerken van de kerk: eenheid, katholiciteit, apostoliciteit, heiligheid. Hier ligt m.i. de grote kracht van dit boek. VDB toont zich hier werkelijk een theoloog van de eenheid, zowel in de kracht van zijn argumenten als in de vurigheid van zijn pleidooi. In het Nederlandse taalgebied is weinig geschreven dat zich op dit gebied kan meten met het boek van VDB.

Intussen houdt ook dit deel iets modelmatigs. Het is ongelooflijk boeiend en inspirerend om te lezen hoe de vroege kerkvaders schreven over de kerk. Het is ook hard nodig om deze stemmen in te brengen in het gesprek over de oecumene en over allerhande discussies rondom sacramenten en ambten. Maar omdat VDB theologisch geen plaats heeft voor historische ontwikkelingen, blijven andere vragen onderbelicht, zoals de vraag in hoeverre de opvattingen van de vroege kerkvaders over het ambt en het gezag van de bisschop (zie 212-222, 236-237, enz.) verbonden waren met een heel andere samenleving dan de onze en daar ook het stempel van dragen. Anders gezegd: kunnen we theologische opvattingen zomaar losmaken uit hun tijd en in een heel andere tijd tot sociale organisatie brengen? De vraag stellen is hem beantwoorden. Je zou zelfs kunnen zeggen dit pas echt een moderne gedachte is!

Dat erkent VDB in zekere zin ook. Zijn schets van de kerk is zo ideaal en zo veeleisend dat er eigenlijk maar één conclusie mogelijk is: “er is geen kerk meer” (185). Bij hem functioneert zo’n opmerking min of meer als de wet bij Luther: in het besef van haar hopeloze toestand weet de kerk zich aangewezen op het oordelende en vrijspreekende handelen van God. Daarom ligt bij VDB alle nadruk op de viering van de eucharistie: Christus’ oordelende en reddende dood voor ons in het midden van de gemeente. Als meditatie over de kerk kan zo’n benadering spannend en ontspannend zijn, vooral voor degenen die lijden aan de kerk. Als ik VDB’s boek op die manier lees, kan ik er veel aan hebben.

Als ecclesiologische analyse lijdt zij echter aan dezelfde abstractie en modelmatigheid als bij VDB’s benadering van de moderniteit. Het is

te prekerig, te weinig een serieuze poging een andersdenkende te *overtuigen* met argumenten. Bij VDB is het alles of niets. Of we volgen Athanasius of we zijn modern. Of we volgen VDB in zijn oordeel over de kerk, of we nemen de toestand niet serieus genoeg, peilen niet diep genoeg, enzovoort. Deze typerende retoriek, die zich overal in zijn boek laat aanwijzen, komt naar mijn idee voort uit zijn onvermogen om werkelijk recht te doen aan context en geschiedenis als bepalende factoren van onze (theologische) identiteit. Daardoor komen teveel ideale ‘blokken’ of ‘typen’ tegenover elkaar te staan. Dat hij van die nood een theologische deugd probeert te maken (zie bijv. 128-129, 281-282, 292-294), doet daaraan m.i. niets af.

Kerk en zending

Welke kerk staat VDB dan voor ogen? Zijn schets is duidelijk verwant met het kerkideaal van Stanley Hauerwas, een auteur die hij instemmend-kritisch bespreekt (132-140). De kerk is een tegencultuur. Zij is niet gericht op wereldverbetering (al trekt zij zich niet terug uit de wereld), maar zij houdt de wereld een alternatieve gemeenschap voor. Minder dan Hauerwas legt VDB echter de nadruk op het ethische onderscheid tussen kerk en wereld. Het gaat hem uiteindelijk om het herstel van de institutionele kerk als bediening van het heil (prediking en eucharistie), bewaarplaats van de traditie (belijdenis) en gezaghebbende handhaving van de christelijke leer (ambt). Nadrukkelijk houdt dit herstel in dat de verscheurde kerk weer één wordt. VDB noemt dit zelfs de “noodzakelijke eerste stap” in de reformatie die hem voor ogen staat (191-194). VDB zoekt naar een kerk die ferm ‘van de andere kant’ komt, in tegenstelling tot de moderne nadruk op de kerk die ‘van onderop’ gevormd wordt. De kerk moet ophouden met zichzelf ondergeschikt te maken aan de agenda van de wereld of de spirituele interesses van mensen. In plaats daarvan moet zij opnieuw zichzelf presenteren als de vindplaats van het heil (433-435). Dit vindt zijn zichtbare uitdrukking in de viering van de eucharistie (het “geneesmiddel van het eeuwige leven”), die weer wekelijks - liefst dagelijks - moet worden gevierd. Zo was het in de kerk van de vroege kerkvaders en zo moet het weer gestalte krijgen in onze tijd van versplintering en waarheidsrelativisme.

Kortom, het gaat VDB om een kerk die zich 'aristocratisch' (vgl. de voetnoten op 132, 465) bewust is van haar identiteit en bestaansrecht. Die liggen alleen in Christus; niet in haar vermogen om de religieuze behoeften van mensen te faciliteren of de wereld te verbeteren. De wereld gaat voorbij; zij heeft geen toekomst.

Welke rol speelt de kerk dan nog in de wereld? Wat betekent dit bijvoorbeeld voor zending? Nu, het is duidelijk dat zending voor VDB niet kan betekenen dat de kerk de wereld probeert om te vormen tot het Koninkrijk van God. De tijd van de theocratie of zelfs van het profetisch spreken van de kerk is voorbij nu Christus is gekomen. In een nieuwtestamentische bedeling gaat het om de verkondiging van het goede nieuws: de overwinning van Christus en zijn oordeel over de machten. Christus moet bekend gemaakt worden (140-141). Voor VDB is zending daarom primair evangelisatie en kerkgroei. Er is niet zoiets als een eigen gang van God met de wereld, buiten de kerk om. VDB moet dan ook niets hebben van de tegenstelling die soms wordt gemaakt tussen het Koninkrijk van God en de kerk. Die tegenstelling is een valse: de kerk is juist de gemeenschap van mensen die deelhebben aan Gods Koninkrijk. Mensen moeten daarom worden overgebracht uit de macht van de duisternis tot Gods licht.

VDB trekt daaruit de logische conclusie. Zending houdt kortweg in: "Alles moet kerk worden" (141, vgl. 476-477). De wereld is niet het doel van de kerk, maar de kerk is het doel van de wereld. Als de kerk dat vergeet, verliest ze haar bestaansrecht uit het oog. Ze wordt dan een van de vele organisaties die de wereld willen verbeteren, maar niet meer de plaats waar mensen het eeuwige leven ontvangen (476). Het gaat er niet om dat de wereld verandert, maar dat zij tot geloof komt en deel krijgt aan het eeuwige leven (477). Wanneer dit centraal staat, ziet VDB ook ruimte voor christenen die anderen - buiten de kerk - dienen met daden, zoals Dorkas (Hand. 9:36-39), maar deze 'goede werken' staan steeds in het kader van evangelisatie.

VDB's benadering levert ontegenzeggelijk een sterke theologische motivatie voor evangelisatie. In mijn ogen is dat geen overbodige luxe. Er zit veel waarheid in

VDB's analyse dat een kerk die met andere organisaties concurreert in het verbeteren van de wereld geleidelijk aan haar innerlijke kracht verliest. Uiteindelijk komt dit tot uiting in onzekerheid en aarzeling rondom de missionaire opdracht. Als we niet meer weten waarom we mensen eigenlijk uitnodigen om Jezus te volgen, heeft dit vaak hiermee te maken: we hebben het christelijk geloof gepresenteerd als een recept voor een rechtvaardiger samenleving of een gelukkiger leven en we zijn tot de ontdekking gekomen dat andere recepten minstens zo goed of nog beter zijn. Dat leidt tot onzekerheid: wat schieten mensen eigenlijk op met Jezus? VDB laat goed zien dat een kerk die het zicht verliest op het centrum van het heil - de rechtvaardiging van goddelozen - doorgaans ook de motivatie verliest voor zending. Dat neemt niet weg dat er veel vragen te stellen zijn bij zijn benadering. Zonder die breed uit te werken, noem ik er een paar:

1. In hoeverre doet VDB recht aan het Nieuwe Testament wanneer hij zozeer benadrukt dat kerkgroei het doel van zending is? Wat te denken van nieuwtestamentische beelden van de kerk als minderheid, een kleine kudde? Loopt VDB hier niet vooruit op het eschatologisch perspectief van "elke knie die zich zal buigen" (Flp. 2)? Kortom, doet VDB hier niet juist wat hij anderen verwijt: zending omvormen tot een project waarbij Gods Koninkrijk moet worden gerealiseerd op aarde - alleen nu via de band van evangelisatie?
2. Is de enige relatie tussen kerk en wereld er een van het opslokken van de wereld door de kerk, of zijn er ook andere relaties denkbaar - relaties die worden gesuggereerd door beelden als 'priesterschap', 'zout' en 'licht'? Is, daarmee samenhangend, VDB's focus op het heil niet teveel versmald tot "eeuwig leven"? Wat moeten we in dit verband bijvoorbeeld denken van de reikwijdte van het woord 'redding' in de Evangelien?
3. In hoeverre lijdt VDB's betoog ook hier aan abstractie, een zeker idealisme? De praktijk van zending laat immers zien dat, hoezeer de nadruk ook ligt op evangelisatie als ultiem doel of als centrum van zending, er toch veel meer bij komt kijken? Een lege maag heeft immers geen oren? En wie zomaar een ander 'aanzegt' dat de wereld is geoordeeld,

zonder bruggen te slaan en een goede naam te verwerven, moet niet rekenen op veel respons. Vervolgens komen alle vragen naar de verhouding tussen periferie en kern van zending in de praktijk. We hoeven hier alleen maar te denken aan de gevoelige kwestie van instrumentaliteit: kunnen dienstbaarheid, vriendschap en dergelijke instrumenteel zijn voor het uiteindelijke doel van verkondiging? Al met al wreekt zich hier naar mijn besef dat voor VDB de praktijk blijkbaar geen bron van theologie is, geen werkplaats van de Geest. Zijn benadering is in hoge mate gestuurd door de teksten van de vroege kerkvaders, zonder veel oog voor de praktijk waarin zij stonden. Maar juist de praktijk van zending in de afgelopen eeuwen heeft ons toch iets geleerd, ook in theologisch opzicht?

4. Ten slotte vraag ik me af hoe VDB's zendingstheologie (de wereld moet kerk worden) zich verhoudt tot zijn vernietigende analyse van de actuele staat van de kerk. In feite is er immers geen kerk, als we VDB's norm hanteren? Zijn evangelisatie en kerkgroei dan wel mogelijk? Betekent dit dat er een moratorium op zending moet komen, totdat de door VDB verlangde herstelwerkzaamheden zijn verricht? Dit roept weer de vraag op in hoeverre zending een bijkomende zaak is of behoort tot het wezen van de kerk. In elk geval vrees ik dat VDB, zonder het zelf te willen, in de kaart speelt van hen die zending zien als iets wat de kerk er eventueel bij kan doen, zodra zij intern de zaken op orde heeft.

Conclusie

Dit boek is vooral sterk wanneer VDB zijn grote kennis van de vroege kerkvaders inzet om de kenmerken van de kerk uit te werken en toe te lichten. Dat geeft inhoud en zeggingskracht aan zijn hartstochtelijk pleidooi voor kerkelijke eenheid en een nieuwe reformatie. Op dit punt is dit boek een zeer belangrijke bijdrage. VDB is ook op zijn best wanneer hij meditatief spreekt over de kerk, over het werk van de Geest en wat God doet met mensen. Hij is in staat om tot de kern te komen, juist omdat hij de neiging heeft dingen op de spits te drijven. Wat mij ten slotte aanspreekt in het boek is VDB's kundige verdediging van een klassieke, orthodoxe positie, zonder dat deze doorschiet in fundamentalisme. Zijn behandeling van de Schriftleer is daarvan een goed voorbeeld.

Als project voor kerkhervorming is het boek veel zwakker. Dit komt vooral omdat het boek sterk leunt op een tegenoverstelling van een vrijwel a-historische en contextloze lezing van de vroege kerkvaders tegenover een diffuus spook dat 'moderniteit' heet en dat zonder enige nuance wordt aangeroepen bij alles wat VDB niet bevalt. Daardoor krijgt het boek teveel het karakter van een blauwdruk. Bij het lezen irriteerde dit me nogal, vooral omdat VDB deze modelmatige benadering geregeld combineert met retoriek waar argumentatie gewenst zou zijn. Hierbij valt ook op dat hij bij zijn oordeel over de huidige stand van zaken in de kerk bepaald niet dezelfde zorgvuldigheid aan de dag legt als bij zijn studie van de kerkvaders. Het blijft nogal eens bij losse opmerkingen, zonder onderbouwing. Zijn uitspraken over 'leiderschap' zijn daarvan een goed voorbeeld (bijv. 241 n. 223, 390). Zulke opmerkingen zijn vooral preken voor eigen parochie; ze zullen niemand overtuigen die zich verdiept heeft in de theorie en praktijk van (kerkelijk) leiderschap.

Al met al leverde het boek mij dus een gemengde leeservaring op, waarin bewondering, ontroering en irritatie elkaar afwisselden. Aan opbouwwerkers en missionaire werkers zou ik het boek zeker aanbevelen als grondige en gedreven bespreking van veel klassiek-ecclesiologische vraagstukken op een toegankelijke manier. Zij zullen dan wel af en toe iets moeten wegslikken, gezien de nogal 'aristocratische' stijl die VDB geregeld hanteert.

Noten

1. Ik heb slechts één plek gevonden in het hele boek waar VDB moderne ontwikkelingen waardeert. Dat is op p. 272-273, waar VDB een pleidooi voert voor de toelating tot het ambt van personen in homoseksuele relaties. Naar zijn mening is de klassiek-christelijke afwijzing van homoseksualiteit te verklaren vanuit de aanstoot die dit gaf in de heidense omgeving van de kerk (mede door de associatie met pedofilie en tempelprostitutie). Nu die aanstoot in onze moderne wereld verdwenen is (en zelfs verkeerdt is in het tegendeel), is ook de belemmering verdwenen om samenlevende homoseksuelen de toegang tot het ambt te weigeren. Wie daar nu nog tegen is, maakt zich schuldig aan 'biblicisme'. VDB kan gelijk hebben of niet. Maar het treft mij hoe gemakkelijk hij hier op basis van een contextuele reden (namelijk moderne ontwikkelingen) heenstapt over bijbelteksten, terwijl hij geen goed woord overheeft voor andere contextuele overwegingen, bijvoorbeeld op basis van individualisering of autonomie. Dit betoog draagt m.i. teveel het karakter van een ad-hoc redenering.

Stefan Paas is hoogleraar kerkplanting en kerkvernieuwing aan de VU in Amsterdam en docent missiologie aan de Theologische Universiteit in Kampen.

A. van de Beek, *Lichaam en Geest van Christus: De theologie van de kerk en de Heilige Geest*, Meinema: Zoetermeer 2012. ISBN 9789021143101. 556 pagina's.

RECENSIE

Verandering door verlegenheid

Bert Roor

De wat cryptische titel van dit boek is ontleend aan een uitspraak van een bezoeker aan een ontmoetingsplek voor mensen in de marge. Het spel waar het om draait betreft de wijze waarop beroepskrachten, vrijwilligers en bezoekers samen vormgeven aan dit soort plekken. Hoe kunnen deze plekken echt van betekenis worden voor gestigmatiseerde mensen? Hoe kan er vertrouwen en echte gemeenschap ontstaan die mensen nieuwe moed en kracht geeft om zelf verantwoordelijkheid te nemen voor hun leven en hun leefomgeving?

Om antwoorden te vinden op deze vragen hebben zes pastorale beroepskrachten intensief gereflecteerd op hun ervaring met de presentie-benadering in stadswijken. Zij werken in het buurtpastoraat, een pastoraal centrum voor dagbesteding en diaconale centra/inloophuizen. Ze werden in het proces begeleid door Herman IJzerman van het Trainingsinstituut Kor Schippers. Dit leidde tot analyses en theorievorming die in deze publicatie door twee deelnemers zijn vastgelegd, rijk geïllustreerd met praktijkverhalen. Relevant voor ieder die, al dan niet vanuit het evangelie, heilzaam present wil zijn onder mensen in de marge.

Samenvatting

Stap voor stap wordt in het boek gebouwd aan een praktijkmodel voor professionele werkers. Startpunt is de maatschappelijke context waarbij het bekende onderscheid gemaakt wordt tussen de A-wereld van de maatschappelijk geslaagden en de B-wereld van de doelgroep, zoals verslaafden en dak- en thuislozen, mensen 'met weinig macht en middelen'. Samen met hen willen de presentiewerkers veilige *plekken* creëren waarin mensen kunnen opbloeien en weer de brug kunnen slaan naar de A-wereld. Bezoekers passen op zo'n plek altijd een *betrouwbaarheidstoets* toe d.m.v. vragen als: Ziet de werker mij? Is de werker betrouwbaar? Komt hij/zij op voor mijn zaak? Kan hij de shock aan ik die ik bij hem oproep? De werker is als drempelwachter geroepen de groep open te houden voor bestaande en nieuwe deelnemers. Een open en veilige sfeer is immers bepalend voor de

kwaliteit van de gemeenschap. Daarbij staat het delen van vreugde en verdriet aan tafel centraal, zowel letterlijk als ook meer figuurlijk. Een veilige sfeer schept ruimte voor kwetsbare momenten, niet alleen voor de bezoekers, ook voor de werkers zelf. Zo ontstaat herkenning en verbondenheid. Rituelen kunnen gebruikt worden om deze sfeer te verdiepen en de betekenis ervan te symboliseren. Het staat de deelnemers vrij die te gebruiken zoals zij dat willen.

Eén van de deelnemers noemt zijn ontmoetingsplek 'heil'ge grond' omdat het voor hem de enige plek is waar hij mensen kan vinden die er voor hem zijn en die hem helpen en ondersteunen (p. 60). De uitdrukking 'heilige plek' wordt door de auteurs verdiept met de uitdrukking 'het lege moment'. Daarbij wordt de verlegenheid aangeduid die bij de werker kan ontstaan als de deelnemer hem shockeert met zijn gedrag. De dienstverlening stokt, de 'professionele' werker wordt geconfronteerd met zijn of haar onvermogen. Andersom kan hij of zij ook positief verrast worden doordat de deelnemer de werker in een impasse weer op gang helpt. In beide gevallen is er sprake van een indringend leermoment. Maar juist in zo'n onverwacht leeg moment gebeurt het: er ontstaat wisselwerking van mens tot mens, echte wederkerigheid, een bronmoment dat in gelovige taal geduid wordt als genade.

Verlegenheid leidt tot verandering. De deelnemer krijgt daardoor nieuw vertrouwen om zelf actor te worden en op te komen voor

de eigen belangen (empowerment). De werker kan dit bevorderen via een open sfeer waarin creatieve interactie plaats vindt en door een voorbeeldhouding van ontvankelijkheid en kwetsbaarheid. De gemeenschappen die zo ontstaan kunnen volgens de auteurs geduid worden als tijdelijke vormen van geloofsgemeenschap. Mensen weten zich door elkaar gedragen en blijven elkaar trouw in 'lege momenten'. Rituelen geven daaraan vorm en betekenis, met name in breukmomenten en gebroken situaties.

Deze manier van werken is volgens de auteurs een missionaire kwaliteitsimpuls in de samenleving. De getoonde holistische benadering is een voorbeeld voor onder meer zorg, welzijnswerk, overheid en onderwijs. Eén van de lessen is dat arrangementen voor bijvoorbeeld zorg en welzijn alleen goed kunnen functioneren als hun organisatiestructuren werkelijk dienstbaar zijn aan de belangen van de doelgroep. Dat geldt ook de wijze van leidinggeven. Alleen een relatie van wederkerigheid legitimeert het handelen namens de doelgroep in hun leefwereld. Daarbij past een houding van ontvankelijkheid en zelfkritiek.

Evaluatie

De hoofdlijn is duidelijk en wat mij betreft overtuigend. Wie werkelijk iets voor mensen in de marge wil betekenen, kan dat alleen vanuit trouwe nabijheid en een ontvankelijke, kwetsbare en niet veroordelende houding. Het sluit nauw aan bij wat ik beschouw als het doel van diaconaal leren, het leren uit diaconale praktijkervaringen. In mijn masterthesis 'De leerzijde van diaconaat' (2010) omschreef ik dat als 'zorgvuldig leren luisteren naar een medemens in zijn kracht en zijn tekort en naar het appèl dat God daarin doet, om, al luisterend, ontvankelijk voor wat God in de ander wederkerig wil schenken, te leren spreken en handelen in het belang van die ander'. Uiteraard zoveel mogelijk samen met die ander en uitgaande van zijn of haar mogelijkheden. Deze herkenning is zowel opmerkelijk als typerend voor onze tijd.

Opmerkelijk, omdat ik als representant van een meer expliciet orthodoxe missionaire stroming op basis van praktijkonderzoek tot vergelijkbare uitkomsten kom als deze werkers die hun geloof veel meer impliciet verwoorden. Het is tegelijk typerend voor de ontwikkelingen in christelijk Nederland. De wijze waarop Andries Baart zijn presentiebenadering theologisch onderbouwd heeft, roept in gereformeerde en evangelische kring veel vragen op. Ik denk bijvoorbeeld aan zijn eenzijdige manier van spreken over zelfontlediging (naar Fil. 2:7), waarbij hij suggereert dat wij bereid moeten zijn in de ontmoeting met de ander onze diepste overtuigingen in de waagschaal te leggen. Alsof het evangelie ook niet spreekt over vervulling en over 'Christus in mij'. Toch wordt zijn methodiek ook gebruikt binnen bijvoorbeeld het Leger des Heils en bij Opvangcentrum De Hoop in Dordrecht.

Blijkbaar is het mogelijk dezelfde attitude te bepleiten ten opzichte van kwetsbare medemens van uit uiteenlopende geloofsovertuigingen. Dat geldt denk ik ook voor het werkmodel dat in dit boek ontwikkeld wordt. Er zijn meer tekenen dat oude tegenstellingen tussen oecumenischen en *evangelicals* overbrugd worden. Begin dit jaar publiceerde Jannet van der Spek haar diepgaande studie *De kramp voorbij, theologische notities bij zending, presentie en kerk* (Narratio). Zij bepleit een nieuwe, meer ontspannen houding in de oude tegenstelling

tussen getuigend spreken en dienend handelen. Nieuwe vormen van missionair werk, zoals dat van Youth for Christ The Mall en de missionaire werkers van de IZB, doorbreken oude tegenstellingen. Ook Jan Hendriks wijst daarop in *Kerkvernieuwing... een uitdaging* (p. 95). Ik zie ook dit als een verandering als gevolg van verlegenheid. Enerzijds een verlegenheid met een doorgesloten presentiebenadering waarbij het evangelie van Gods reddende liefde nauwelijks meer ter sprake komt. Doet dat recht aan de apostolische opdracht? Kunnen mensen geloven zonder te horen? Anderzijds een verlegenheid met een vorm van verkondiging die niet werkelijk ingaat op de concrete nood

van mensen. Laten we samen zoeken naar werkelijk integrale zending, *integral mission*, die met concrete daden verwijst naar het Koninkrijk dat komt en tegelijk vrijmoedig mensen de weg wijst naar Jezus als de bron van alle leven.

Bert Roor is docent missionair & diaconaal werk CHE.

Titus Schlatmann en Rob van Waarde, *Zo wordt het spel gespeeld*. Over empowerment en gemeenschap - een praktijkonderzoek - . Van der Ros Communicatie, Ootmarsum, 2012. ISBN 978-90-812849-6-7. € 15,-

RECENSIE

Via conflict naar vrede

Nelleke Boonstra

Ga nu allen in vrede! De titel van dit boek met artikelen over conflicten en machtsverhoudingen in de kerk en het pastoraat is uitdagend. In de inleiding wordt de betekenis van de titel uitgewerkt: Om de lieve vrede vinden wij in kerkelijk verband nogal eens dat conflicten weggemoffeld moeten worden, als waren ze er niet. Om de lieve vrede hebben we het er maar niet over. In verschillende bijdragen wordt vanuit heel verschillende invalshoeken de lezer uitgedaagd om niet om de lieve vrede te zwijgen, maar het conflict aan te gaan en er doorheen te gaan. Groeien in conflicten blijkt mogelijk! Ga met dit boek aan de slag en ga dan allen in vrede!

Dat om de lieve vrede veel in de doofpot wordt gestopt waardoor situaties verzieken, is voor mij herkenbaar. Als werkbegeleider voor predikanten en kerkelijk werkers in de Protestantse Kerk in Nederland kom ik veel in aanraking met pastores die in een conflict verzeild zijn geraakt of die mijn hulp vragen hoe ze in conflicten van anderen een positieve rol kunnen hebben. Om de lieve vrede is het te lang weggestopt en alles is volkomen geëscaleerd. Zo is dit boek voor mij een verrijking. Enkele bijdragen nodigen uit tot handelen, andere tot bezinning op en verheldering van de eigen situatie, weer andere tot verdere studie. Het boek heeft schrijvers uit verschillende hoeken van de agogische en theologische wereld. Omdat het thema vanuit verschillende visies benaderd wordt, is het moeilijk een rode draad te geven. Daarom beschrijf ik ieder artikel apart.

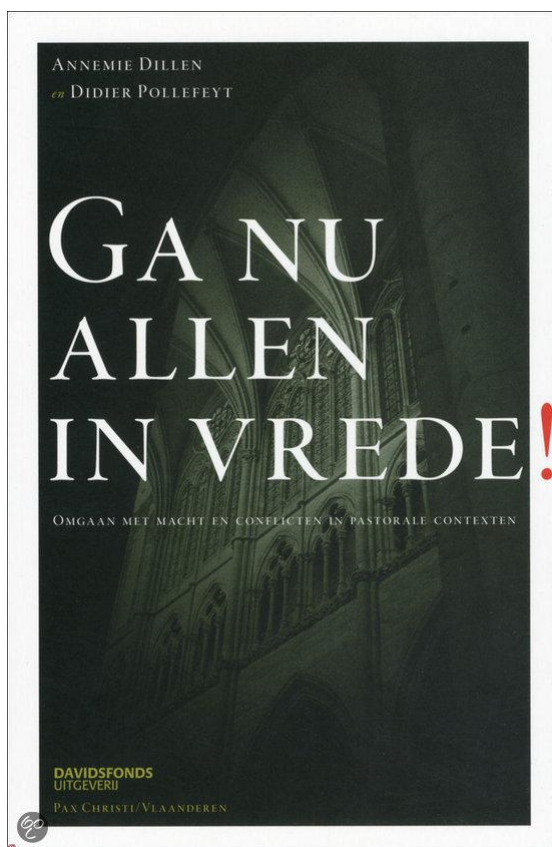
Caroline van Damme

Macht en mechanismen in conflicten in organisaties

Het eerste artikel gaat over het samenwerken in teams en hoe *conflictcoaches* mechanismen in een organisatie aan het licht kunnen brengen. Zij pleit ervoor dat elk team eens bezig gaat met conflictcoaching als tegenhanger van conflictbemiddeling. Bij conflictcoaching blijft ieder verantwoordelijk voor zijn eigen aandeel in het geheel en het zoeken naar een oplossing. Caroline Van Damme legt uit hoe wij zelf mede veroorzakers kunnen zijn in een conflict. Als mensen met vooringenomen aannames iemand anders willen overtuigen zonder dat duidelijk wordt dat de aannames tegenovergesteld zijn van de aannames van de gesprekspartners, is dat een voedingsbodem voor een conflict. Zij stelt dat bij conflicten in teams ieder wordt uitgedaagd na te denken over eigen vooringenomen *waarheden* en zo komen deze waarheden aan het licht. Dat is heilzaam voor het team. Van Damme heeft het vooral over teams die werken met mensen, hulpverleners. In kerkelijk verband moeten pastores steeds vaker in teams werken en hebben we te maken met vrijwilligers. Ook als

vrijwilligers in een team verantwoordelijkheid dragen voor een onderdeel van het kerkelijk werk kan het heilzaam zijn haar artikel eens te lezen en te analyseren of er in het team onderwerpen zijn die verzwegen worden. Een onderwerp verzwijgen blokkeert het werk, stelt zij. Sterker nog: een conflict wordt leermoment voor het individu, het team en de organisatie als er met hulp van conflictcoaches goed aan gewerkt wordt. Haar artikel eindigt met handige schema's voor competente conflictcoaches.

Van Damme gaf lang trainingen rond leiding geven, teamwerking, communicatie en conflictcoaching.

Sjaak Körver

Conflicten in de context van het pastoraat: een praktisch-theologische reflectie

Sjaak Körver wil komen tot een praktisch theologische theorie van het conflict. Dit artikel is daartoe een aanzet. Hij benadrukt aan de hand van een voorbeeld uit de Katholieke Kerk dat er binnen de kerk op allerlei niveaus sprake is van een gesloten cultuur en geheimhouding als er conflicten dreigen. Dit heeft regelmatig desastreuze gevolgen. Naast zijn uitleg over de positieve kanten van agressie en andere heftige emoties die bij conflicten naar

boven kunnen komen, noemt hij de schaduwkanten van zachtmoedigheid en vriendelijkheid; 'het manipulatieve karakter, het ontbreken van een tegenover en het verstikkend effect' (pag. 41). Aan de hand van onderzoeken van psychologen geeft hij aan dat de moraal van de kerk in de hand heeft gewerkt dat wij niet geleerd hebben 'de ander werkelijk te ontmoeten en een tegenover te zijn in het conflict het gemeenschappelijk belang te zoeken' (pag. 43). Körver houdt, zoals hij zelf zegt, een impliciet en expliciet pleidooi voor het constructief oppakken van conflicten in de kerk op allerlei niveaus. Hij onderbouwt zijn visie met een bespreking van literatuur van pastores en pastoraal theologen uit de VS en Europa en benadrukt daarbij de bijzondere positie van de pastor in dit machtsspel. Hij besluit het benoemen van vijf aandachtspunten die een rol zullen moeten spelen om te komen tot een praktisch-theologische theorie van het conflict. Door de stevige onderbouwing nodigt zijn artikel uit tot verder wetenschappelijk onderzoek naar theorievorming over conflicten in de kerk.

Sjaak Körver is praktisch theoloog supervisor en trainer in Tilburg.

Jan Vanden Berge

Geweldloze communicatie in pastorale contexten

De bijdrage van Jan Vanden Berge is instructief voor hen die nog niet de methode van geweldloze communicatie kennen, die is ontwikkeld door Marshal Rosenberg¹. Het is ter bezinning voor jezelf en je eigen situatie, maar het biedt ook handvaten om vanuit geweldloze communicatie mensen te helpen hun conflicten op te lossen. Hij laat je een oefening doen waarbij je via je oordeel over de ander tot jezelf komt: wat stel ik vast, wat voel ik erbij, waaraan heb ik behoefte, wat vraag ik jou? Alleen al dit artikel is een uitnodiging voor ieder om dit boek aan te schaffen en van daaruit proberen te handelen, of nog beter, het boek van Rosenberg te lezen. Als we als werkers in de kerk ons gedrag kunnen veranderen naar mededogen en betrokkenheid zullen heel wat conflicten in de kerk niet op de spits gedreven worden.

Jan Vanden Berge werkt bij Pax Christi in Vlaanderen. Hij is diensthoofd vredesspiritualiteit.

Dominiek Lootens

'Schone herder ben ik'. Pastores en pastorale vrijwilligers in conflict

Dominiek Lootens schrijft vanuit een heel specifieke situatie, namelijk de pastor in een instelling, die moet samenwerken met vrijwilligers. Hij noemt enkele herkenbare cases vanuit deze context. Verhelderend vanuit zijn bijdrage is de uitleg over de verschillende rollen die een pastor inneemt en als het verwachtingspatroon niet helder is kan dat conflicten opleveren. Lootens noemt zelf de rollen visionair, organisator en mentor, maar ook de change agent. Vanuit de literatuur vindt hij ook nog andere benaderingen bij de typering van rollen voor de pastor. Wanneer vanuit een praktisch theologisch concept een pastorale dienst komt tot een goed gefundeerde visie, dan zal dit zeker helpen om preventief om te gaan met conflicten en weten vrijwilligers beter waar ze aan toe zijn als ze de inbreng van de pastor verwachten.

Dominiek Lootens werkt bij Caritas Antwerpen en Caritas Vlaanderen

Claude Vandevoorde

Conflict! Uitdaging voor persoonlijke groei

Psychologische bijdrage: hoe conflicten uitdagingen kunnen bieden voor persoonlijke groei. Vandevoorde legt uit vanuit de gedachte van 'mindfulness' hoe conflicten energie vrijmaken en hoe we deze energie van destructieve energie naar positieve krachten kunnen transformeren. Hij noemt een achttal positieve mogelijkheden, geboden door mindful (= met gefocuste aandacht) om te gaan met het conflict (gebaseerd op theorie van Cloke). 'Een mens kan [...] innerlijk groeien in wijsheid, mildheid en menselijkheid wanneer een openheid ontstaat om zich te bewust te worden van het krampachtig ego' (94), zegt Vandevoorde. Dat dat niet eenvoudig is en wel wat van mensen vraagt, blijkt uit de beschrijving van 15 controlestrategieën. Doel is en blijft om een conflict in een proces van dialoog en oplossing te brengen. Het voert nu te ver om hier ook nog uitvoeriger op in te gaan. Mensen die het gedachtegoed van mindfulness kennen zullen hier een welkome aanvulling vinden over omgaan met conflictsituaties en mensen die zich deze populaire wijze van denken nog niet eigen hebben gemaakt, krijgen hier een eerste kennismaking met mindfulness. Claude Vandevoorde is hoofdpastor in het algemeen ziekenhuis Groeninge in Kortrijk.

Caroline Vander Stichele

Vredestichter of onruststoker. Jezus' omgang met conflicten

Het is duidelijk uit de bijdrage van Caroline Vander Stichele dat we de bijbel niet zomaar als handvat kunnen gebruiken voor het oplossen van conflicten. Zij focust haar bijdrage op het handelen van Jezus, zoals de vier evangelisten het ieder op eigen wijze hebben beschreven. Naast de bekende woorden over vrede en in vrede samenleven heeft Jezus te maken met conflicten en hij spreekt over conflicten. Het is aardig om te ontdekken dat Mattheüs, Marcus, Lucas en Johannes verschillende accenten leggen over deze uitspraken, maar Vander Stichele moet uiteindelijk concluderen dat er geen concrete handvaten voor te vinden zijn. Een vertaalslag is nodig. "Keur alles, behoud het goede" (1 thess.5: 21) wordt haar principe om ons te brengen bij de inspirerende woorden uit de evangeliën die ons wel degelijk kunnen helpen niet om de lieve vrede, maar in vrede met elkaar te leven, vergevingsgezind verzoenend en in eenheid en onderlinge liefde.

Caroline Vander Stichele doceert Nieuw Testament aan de Universiteit van Amsterdam

Mary Ann Hinsdale

Vrede, conflict en machtsverhoudingen in de kerk: Sociaal-ethische en ecclesiologische reflecties

Het artikel van Mary Ann Hinsdale bevat een beschrijving van belangwekkende literatuur over het thema vrede en conflict in de Rooms Katholieke kerk. Enkele officiële documenten van het Vaticaan worden belicht en toonaangevende katholieke wetenschappers die in de lijn van geweldloze communicatie hebben gepubliceerd. Vanuit een genderperspectief is er ook een en ander over te zeggen. Helaas boeit het mij als protestant niet zo heel erg, behalve dan de bijdrage van haar over de bijbelwetenschapper Elsa Tomez, met haar uitleg over 1 Timotheüs. Dat vraagt naar meer. Mary Ann Hinsdale is professor systematische theologie met specialisatie in de ecclesiologie en de feministische theologie aan Boston College in de VS.

Tot slot: Ga nu allen in vrede, en ga met je conflicten aan de slag! Ieder die dit boek ter hand neemt zal zichzelf kunnen afvragen waar ze zelf zal insteken: is de mindfulness benadering iets om je verder in te verdiepen

(persoonlijke groei) (Vandevoorde) of loop je meer mee in de stroom van de communicatieve benadering van geweldloze communicatie (Jan Vanden Berghe, vander Stichele, Mary Ann Hinsdale). Ben je meer de mens van de theorievorming (Sjaak Körver) of wil je gelijk aan het handelen (Van Damme, Lootens). Naast de verscheidenheid heb ik wel wat gemist. De doopsgezinde kerk is expert in geweldloze weerbaarheid, een artikel vanuit hun ervaringen was zeker op zijn plek geweest in deze bundel. De rode draad: alle artikelen geven ons instructieve en bezinnende woorden die ons verder helpen de mensen in de kerk in vrede met elkaar te laten samenleven en hun handvaten te geven te groeien in en door een conflict.

Een boek om in de bibliotheek in de kast te hebben staan, ermee aan de slag te gaan en zo nu en dan eens te raadplegen!

Noot

1. Marshal Rosenberg, *Geweldloze communicatie. Ontwapenend en doeltreffend*. Lemniscaat, Rotterdam 2008

Nelleke Boonstra is predikante en werkbegeleider voor predikanten en kerkelijk werkers in de Protestantse Kerk van Nederland.

Redactie: Annemie Dillen en Didier Pollefeyt. *Ga nu allen in vrede, Omgaan met macht en conflicten in pastorale contexten*. Uitgever Davidsfonds Pax Christi/Vlaanderen, Leuven, 2010, ISBN 978 90 5826 715 3

RECENSIE

Mijn gelijk en ons geluk

Een handzame, maar voorzichtige handleiding in het omgaan met verschillen in de kerk
Jandirk Pronk

De centrale vraag in het boek luidt: hoe maken we menings- en geloofsverschillen in de gemeente vruchtbaar voor het geheel? Het boek is bedoeld voor iedereen in de gemeente die daar met uiteenlopende visies en belevingen wordt geconfronteerd.

Schelling behandelt eerst hoe verscheidenheid zich voordoet in de gemeente en hoe het werkt. Vervolgens gaat hij in op wat ons verbindt in de kerk. In de volgende hoofdstukken geeft hij aan, dat al die verschillen wel een uitdaging zijn, maar lang niet altijd een feest. Soms is het gewoon heel moeilijk om er mee om te gaan.

Maar in de laatste 4 hoofdstukken staat toch de vraag centraal: “hoe we veranderingen en vernieuwingen een plaats kunnen geven in de gemeente zonder dat daar conflicten uit voortkomen”.

Belangrijk uitgangspunt in het boek is, dat verscheidenheid in de kern gezien wordt als een deel van de eigenheid van de christelijke gemeente. Daarom is de vraag niet, hoe wij verscheidenheid om kunnen zetten in eenheid, maar hoe we er zo mee om kunnen gaan, dat we er een betere gemeente van worden. De kern voor dit uitgangspunt ligt in het geloof. Of, zoals Schelling het samen met de Joodse rabbijn Jonathan Sacks zegt: “God manifesteert zich in veelheid, in een onmetelijke diversiteit, waar de schepping de eerste creatieve uiting van is.”

Schelling benoemt vervolgens vijf terreinen waarop die verscheidenheid zich in de kerk manifesteert: bestuurlijk, liturgisch, ethisch, in geloofsoverdracht, in geloofsopvattingen. En

ik zou daar aan toe willen voegen: en in haar verhouding tot de wereld. Met andere woorden: verscheidenheid doortrekt het totale zijn van de gemeente.

Dat brengt Schelling al snel tot de conclusie, dat we op zoek moeten naar wat ons bindt. Hij benoemt vijf kernen van geloof: de liefde, de kruiswoorden, het feit dat mensen elkaar gegeven zijn, ontmoeting en sjaloom. Schelling: “Het is mijn vaste overtuiging dat het opsporen van kernen die we allemaal kunnen onderstrepen de kans dat er muren tussen mensen verrijzen verkleint”.

In de voorbeelden die Schelling vervolgens naar voren brengt (zowel die op het terrein van de gemeente als die over de rol van de predikant) begint zijn worsteling met de verhouding tussen *eigen gelijk* en *gezamenlijk geluk* steeds duidelijker te worden. Daar waar de verschillen niet te overbruggen zijn, gaat het toch om inschikken, om een beetje inleveren t.b.v. de harmonie. Dat neemt niet weg, dat Schelling een aantal zeer waardevolle adviezen heeft zowel voor de gemeente als voor de predikant. Ik denk daarbij o.a. aan zijn stelling, dat “een gemeente niet bij het gelijk van de meerderheid moet zweren. Zij heeft oog voor de wijsheid van de minderheid”. Ook zijn pleidooi voor een juiste balans tussen diplomatie en authenticiteit raakt aan dilemma’s waar veel predikanten zich in zullen kunnen herkennen.

Daar waar Schelling in het vervolg van zijn boek verder in gaat op de uitwerking, domineert toch de vraag hoe we er voor zorgen, dat het niet uit de hand loopt. Zo moeten we sommige beslissingen uit kunnen stellen, omdat het draagvlak wel eens onvoldoende kan zijn (hij noemt een voorbeeld over de inzegening van homo-relaties), terwijl andere beslissingen geen uitstel dulden (financiële ingrepen in tijden van crisis). Maar mijn vraag daarbij is wel: wie weegt in dit geval de urgentie? Is voor het betreffende homo-stel het dak van de kerk al niet ingestort door hun uitsluiting ver voordat de bodem van de schatkist van de gemeente in zicht komt?

De kern van het betoog van Schelling komt voor mijn gevoel aan de orde in hoofdstuk 15. Hij citeert daar rabbi Simeon ben Gamaliël: “Door drie dingen wordt de wereld bewaard:

door waarheid, door recht en door vrede”. En geen van deze drie mag verabsoluteerd worden. Want als dat gebeurt komt de wereld in gevaar. De waarheid moet ons op het juiste spoor houden (waarbij we moeten erkennen dat wij te beperkt zijn om de waarheid geheel te kennen). Het recht geeft ons de normen en de spelregels en de vrede moet ons bij elkaar houden. Of zoals Schelling het zegt: “vertel elkaar wat voor jezelf waarheid is, leef de waarheid, maar als het uitdragen van de waarheid ten koste gaat van de vrede, durf dan de teugels van de waarheid te laten vieren”. Ik denk, dat de kern van het probleem niet zit in het woord ‘Waarheid’, of in de spanning tussen ‘Waarheid’ en ‘Vrede’ maar in het woord ‘Durven’.

Wat durven wij nog aan spanning en ambivalentie aan te gaan in het omgaan met verschillen. In een wereld, die steeds meer gedomineerd wordt door onzekerheid, waarin de technologie ons met steeds meer verschillen confronteert. In een wereld waarin volksverhuizingen de gehele wereld bij ons op de stoep leggen. Die vraag overstijgt de muren van de kerk. Maar tegelijkertijd dendert het wel met volle kracht ook onze kerken binnen. Want muren bestaan er nauwelijks meer. Dan gaat het zoals Schelling zegt om willen en durven in elkaars hart te kijken. Maar ook om durven anderen in ons hart te laten kijken. Schelling zegt: “We zullen elkaar eerbiedigen, nieuwsgierig zijn naar elkaar, en achting hebben voor ons zelf en de wil om ruimte te scheppen voor elkaar”. En de levenskunst is om deze drie met elkaar in balans te houden. Daarbij is niet het doel om harmonie te bereiken, of conflicten te vermijden, iets wat soms toch wat erg vaak opduikt in de beschouwing van Schelling. Het doel is om te *durven* balanceren in *vertrouwen*. En daar openbaart zich ook een beperking in de beschouwing van Schelling. Het lijkt in zijn verhaal alsof de kerk als een geïsoleerd eiland met deze vragen worstelt. Terwijl naar mijn idee het de vragen van deze wereld en deze tijd zijn. Of om met de iets wijdere scope van Jonathan Sacks te spreken: “Kan ik als jood Gods beeld herkennen in iemand die niet mijn beeld spiegelt: in een hindoe of een sikh, een christen, een moslim of een eskimo uit Groenland die het heeft over een smeltende gletsjer? Kan ik die ander zo zien, dat zijn anders-zijn niet op mijzelf afdingt maar juist

iets aan mij toevoegt? Wat gebeurt er dan met mijn geloof, dat me tot dan toe had gebonden aan degenen die waren zoals ik, en dat nu ruimte moet maken voor degenen die anders zijn en die de wereld op een andere manier verklaren?" (Uit: "Leven met verschil" van Jonathan Sacks, Zoetermeer 2005)

Jandirk Pronk is zelfstandig adviseur in kerk en samenleving met als focus: "Als het spannend is tussen mensen".

Piet Schelling, *Mijn gelijk en ons geluk. Omgaan met verscheidenheid in de gemeente.* Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer 2012, ISBN 978 90 239 2195.

RECENSIE

Anders verder

Hein Steneker

Een huis opbouwen, dat vraagt om fundamenten, bouwstenen, gebinte en spanten. Met deze beeldspraak uit de bouwwereld wil René de Reuver een ecclesiologie voor missionair kerk-zijn ontwikkelen. Vanuit zijn eigen praktijk in de Marcusgemeente in Den Haag gaat hij op zoek naar enkele belangwekkende voorbeelden uit verleden en heden. Gaat hij in gesprek met fundamentele uitgangspunten voor kerkopbouw die zowel algemeen christelijk als binnen de eigen protestanten traditie ontwikkeld zijn. Uiteindelijk bouwt hij met dit materiaal aan de opbouw van een missionaire kerk.

De Marcusgemeente in Den Haag

Wie in zijn werk te maken heeft met gemeenten en parochies in naoorlogs stedelijk gebied, zal veel herkenning vinden in zijn beschrijving van de Marcusgemeente. Deze gemeente ontstaat met de ontwikkeling van de Haagse wijk Moerwijk. Een wijk die oorspronkelijk bedoeld is als overloopgebied voor de gegoede burgerij en op grond van getalsmatige ontwikkeling vestigen protestante gemeenten zich in deze wijken. Het ontstaan van de Marcusgemeente kwam voort uit de bevolkingsgroei, maar een decennium daarna zet echter de krimp in door processen van ontkerkelijking en secularisatie. Maar ook door snelle verandering in de bevolkingssamenstelling, van redelijk homogeen tot zeer divers en met verschillende culturele en godsdienstige achtergronden. De wijkgemeente heeft hierop geantwoord door een proces door te maken van wijkgemeente naar netwerkkerk. Het is een kerk geworden met drie gezichten: de oorspronkelijke wijkgemeente, die - vooral witte - mensen trekt die zondags naar de kerk willen, de kinderwinkel, waar kinderen en tieners een veilige plek hebben om samen te komen en MarcusConnect, een initiatief om met andere kerken in de regio 'partners in missie' te worden. Met deze ontwikkeling neemt René de Reuver afscheid van het traditionele concept van de wijkgemeente en gaat hij op zoek naar modellen en

uitgangspunten voor een meer missionaire vorm van kerk-zijn. Kerken gebouwd op gastvrijheid, openheid, die de beweging van binnen naar buiten maken. Het benoemt deze weg als de spiritualiteit van de kwetsbaarheid, die ook Jezus gegaan is: sterven om te leven.

Typering en de zending van de kerk

Op grond van de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel wordt de kerk getypeerd door de notae ecclesiae: één, heilig, katholiek en apostolisch. De notae ecclesiae vormen het DNA van de kerk en zijn de onmisbare bouwstenen voor elke kerk.

Op grond van documenten van de wereldraad van kerken wordt vervolgens de zending van de kerk bepaald als: De kerk is als geloofsgemeenschap instrument van God om te getuigen van zijn liefde en van zijn wil om de wereld te redden. Hiervoor heeft God acht gaven aan de kerk geschonken: het apostolisch geloof, de doop, het avondmaal, het ambt van alle gelovigen, het bijzonder ambt, coördinatie en toezicht, conciliariteit en het gezag.

Drie praktijkvoorbeelden uit verleden en heden

Maar niet alleen de eigen traditie, ook drie zusterkerken uit verleden en heden dragen bouwstenen aan voor een missionaire ecclesiologie, waar we van kunnen leren:

1. De katholieke kerk uit Cartago in de derde eeuw,
2. De Anglicaanse Kerk in Engeland eind 20ste eeuw,
3. De protestantse gemeente uit Zeewolde, begin 21ste eeuw.

Hoewel de keuze voor juist deze drie voorbeelden niet helemaal duidelijk is, haalt de Reuver toch een aantal belangwekkende leerpunten uit zijn drie voorbeelden.

Van de kerk van Cartago, nog voordat de kerk staatskerk werd in het Romeinse Rijk en dus te maken had met vervolgingen en marginalisering. Het is de kerk waarin kerkvader Cyprianus leiding geeft. Hij leert ons:

1. De kerk vanuit God te zien: de kerk is bruid van Christus. Voor hem geldt 'buiten de kerk geen heil'. Mensen kunnen God niet als vader hebben als ze de kerk niet als moeder aanvaarden.
2. De eenheid van de kerk wordt zichtbaar in de onverbreekelijke band tussen gelovigen en Christus en met elkaar, niet in het instituut
3. Waar de bisschop is, is ook de kerk
4. De onderlinge collegialiteit tussen de bisschoppen. Gezamenlijk zijn zij de opvolgers van de apostelen.

Het tweede leerpraktijk is de Anglicaanse kerk in Engeland. Zij buigt zich in de jaren negentig van de vorige eeuw over de vitalisering van de parochies. Hierbij wordt in een rapport gepleit voor het planten van nieuwe kerkgemeenschappen, hedendaagse kerkvormen, binnen de bestaande parochiële kerkstructuur. Missionering gaat voor institutionalisering. Het gaat erom dat de missionaire kerk participeert in de voortgaande zending van God. (de Missio Dei). Er is een veelheid aan contextbepaalde vormen nodig waarin de kerk zich manifesteert. Men pleit voor een mixed economy, een tweesporen beleid, voor vieringen. Naast de traditionele viering een gevarieerd aanbod aan andersoortige vieringen (Jeugkerk, Taizé, Vesper, etc.) en andersoortige activiteiten. Er wordt hier duidelijk ingespeeld op een postmoderne consumentencultuur, met een grote diversiteit aan geloofsuitingen en -belevingen. Dit vraagt veel van de het geestelijk leiderschap, die deze diversiteit bijeen moet houden. Ook heeft de diversiteit alleen een kans wanneer de randvoorwaarden, zoals menskracht en financiën, aanwezig zijn. De ecclesiology die hieronder

ligt, is eerder pneumatologisch dan christocentrisch te noemen.

De laatste leerpraktijk wordt gevonden in het jongste dorp van Nederland, Zeewolde, in het multifunctioneel centrum Open Haven. Hier heeft men bewust voor de pluriformiteit gekozen, die bijvoorbeeld tot uiting komt in het organiseren van verschillende liturgieën. Het heeft een praktische inslag, voor hen telt wat werkt. In hun visie staat de liefde van God centraal. Hij vormt het missionaire hart van de gemeente. De boodschap is expliciet, de reikwijdte is inclusief, iedereen is welkom. Het is een omschakeling van volkskerk naar keuze-kerk en er is eigenlijk geen centraal moment dat alle kerkgangers elkaar ontmoeten. Een belangrijk leerpunt is verder het inspirerend leiderschap. De predikant moet een publiek figuur willen zijn die met de diversiteit kan omgaan.

Bouwen aan een missionaire kerk

Met de hierboven geschetste bouwstenen gaat de Reuver aan de slag om zijn missionaire kerk van morgen op te bouwen.

Hij gaat eerst in op de vraag wie de architect van het gebouw is, omdat dat ook de bouwstijl bepaalt. Ligt hierbij het accent op God die de stijl heeft om de kerk als zijn volk vorm te geven of ligt het accent op Christus, waarbij de kerk gezien wordt als de incarnatie van Christus of wordt het gebouwd vanuit het perspectief van de H. Geest. Voor het laatste perspectief wordt gekozen. De Geest scheidt

telkens weer nieuwe vormen en gestalten voor de kerk, die passen bij de nood van de tijd en is dienstbaar aan mensen in een concrete tijd en context. De Geest stelt Christus in het middelpunt en de kerk bemiddelt de zaak van Jezus.

Vervolgens wordt het fundament van het missionaire huis neergezet, waarin de vier notae ecclesiae hun vertaling krijgen:

1. *Eenheid staat voor gemeenschap.* De eenheid is een geschenk van God. Door de doop worden verschillende mensen één in Christus. Mensen kunnen binnen deze eenheid wel hun diverse vormen van expressie hebben. (Mixed economy of church). In de diversiteit gaat het om de ene kerk van Christus.
2. *Heiligheid staat voor profiel.* Het is een heilzame gemeenschap en staat in de voortgaande beweging van geloofsgetuigen, waaraan God zijn heilige tekens gegeven heeft: de heilige Schrift, de heilige doop en het heilige avondmaal. De missionaire wervingskracht is erin gelegen in de mate waarin men zich profileert.
3. *Katholiciteit staat voor verbondenheid.* Gods liefde gaat uit naar heel de wereld en we zijn daarom verbonden met al degenen die binnen eigen taal en cultuur hun christelijk geloof belijden.
4. *Apostoliciteit staat voor continuïteit.* Het is de continuïteit met de getuigenis van de apostelen, die telkens weer herontdekt moet worden als bron en uitgangspunt van de kerk. Een verband tussen heden en verleden.

Na het fundament wordt het gebinte van het missionaire gebouw bepaald. De Reuver werkt de vier van de acht staketsels uit.

1. De H. Schrift als bronnenboek, die door de H. Geest tot leven wordt gebracht.
2. De sacramenten als zichtbaar woord van God, waarin we delen in het sterven en de opstanding van Christus.
3. Het Credo, waarin we ons voegen in de lange traditie van hen die ons zijn voorgegaan.
4. Het ambt, als onmisbaar voor de stabiliteit en structuur van de kerk. Opmerkelijk hierbij is dat hij zich afvraagt of binnen de reformatorische traditie het ambt van bisschop niet weer aan een persoon moet worden toegekend, i.p.v. aan een lokale of regionale vergadering van ambtsdragers.

Vanuit het fundament en het gebinte, worden in het laatste hoofdstuk de spanten van de missionaire kerk beschreven, zodat het huis functioneel en toegankelijk is. Hij benoemt er vier.

De context

In hoeverre laat je de postmoderne context bepalen hoe je kerk eruit ziet. Voeg je je helemaal naar die cultuur of heb je ook nog iets eigens. In de postmoderne cultuur zouden emoties zwaarder wegen dan instituties. Mensen lopen warm voor wat hen raakt en aanspreekt en zij stellen hun eigen levens-overtuigingenpakket samen. Belangrijke waarden zijn pluraliteit, vrijheid en authenticiteit. Vanuit het Christelijke geloof worden die echter altijd in relatie tot God gezien. In de postmoderne cultuur past een kerk in de marge beter, dan in het centrum van de macht.

Identiteit

De missionaire kerk moet een duidelijk gezicht hebben, een organisatie met een visie. Haar waarden en doelen worden bepaald vanuit de traditie, waar haar verwachting en hoop op Christus gevestigd is en de kerk geroepen is om naaste te zijn.

Structuur en middelen

Elke organisatie heeft structuur en regels nodig. Die moeten echter niet blokkeren maar dienen. Daarnaast zijn er mensen nodig die zich inzetten voor de gemeenschap en financiën en gebouwen.

Leiding

Vanuit de protestantse traditie wordt de kerk geleid vanuit de ambtelijke vergadering, die vanuit de gemeenschap gekozen is. Geen enkele kerkplek is de onderneming van één persoon. Waar mensen professioneel zijn aangesteld als predikant of kerkelijk werker, wordt gepleit voor een gezamenlijk ministry, waarin gewerkt wordt aan groei in visie, verbondenheid en gemeenschap. Uit de epiloog citeer ik nog de volgende zin, waarmee de motivatie en verantwoording voor zijn kijkrichting verwoord staat: "Beslissend is dat een kerk in een veranderende dynamische samenleving haar roeping verstaat en anders verder gaat, om te voorkomen dat zij een vreemde zwerfkei wordt."

Korte bespiegeling

De missionaire kerk die de Reuver bouwt, wordt sterk bepaald door de postmoderne cultuur van individualisme, secularisme en keuzevrijheid en wil bij die cultuur aansluiten. Hij zet hierbij in op de kerk als werk van de H. Geest, die voor hem de architect is van de missionaire kerk. Het wordt hierdoor vooral een kerk die uitdaagt, die mensen die jong van geest zijn, uitnodigt om hun geloof op hedendaagse wijze gestalte te geven en daarvoor voldoende draagvlak te verwerven, de gelovige ondernemers. Hij kan dit doen omdat het christocentrische - institutionele - bouwwerk tot een ruïne is verworden, zeker in de grote steden. Er zijn nog wel wat rudimentaire elementen, maar die moeten gerenoveerd (heroverwogen) worden voordat ze opnieuw tot fundament van een missionaire kerk kunnen dienen. Door ruimte te bieden aan een grote diversiteit aan geloofsuitingen, wordt zijn missionaire kerk aantrekkelijk voor een diversiteit aan mensen die allen iets met het christelijke geloof hebben. De eenheid wordt vooral gewaarborgd door degenen die de geestelijke leiding over de gemeenschap dragen, van hen wordt gevraagd om binnen de diversiteit van de mixed economy of church de verbindende personen te zijn.

Deze kerk staat in contrast met andere bewegingen binnen verschillende kerkgenootschappen, die juist de kerk willen ontdoen van alle moderniteit en aanpassingen aan de cultuur en het zuiver belijden van het geloofsgoed in woord, gezang, rituelen en vormgevingen als de ware kracht van het christendom zien om een tegenbeweging te vormen tegen een postmoderne cultuur, die volgens hen op individualisme, consumptie en hedonisme is opgebouwd. Ambtsdragers zijn er niet om vrij en creatief met de traditie van de kerk om te gaan, maar om die zo zuiver en getrouw mogelijk uit te dragen.

Anders Verder is echter een zeer aanbevelenswaardig boek om geïnspireerd te raken om in de hedendaagse wereld op een aantrekkelijke en uitdagende manier kerk te kunnen zijn.

Hein Steneker is werkzaam bij de dienst Pastorale Dienstverlening van het bisdom Rotterdam.

René de Reuver, *Anders verder, missionair kerk-zijn in een dynamische samenleving*. Ark media Amsterdam 2012. ISBN 978 90 33819 78 0.

RECENSIE

De plaatsbepaling van Arenda Haasnoot

Jozef Wissink

Arenda Haasnoot is predikante van de PKN, actief geweest in het bestuur van deze kerk en voorzitter van de Alpha-cursus Nederland. Daarnaast ook nog moeder van vijf kinderen. Dat doet een zeer actief leven vermoeden, waarin -op verzoek van anderen- ook nog tijd is gevonden voor een boekje over “de weg die ik gegaan ben”.

De eerste drie hoofdstukken zijn het sterkst autobiografisch. We ontmoeten het gereformeerde meisje uit een trouw gereformeerd gezin, met een door zijn geloof indruk makende opa, dat zich verveelt in de kerk.

Later raakt ze verzeild in een door een evangelist geleide sekte-achtige gemeenschap, waar ze uitstapt, omdat ze ervaart hoe er dwang op haar wordt uitgeoefend. Ze keert terug naar de oude kerk, waar ze iets van hartelijkheid ervaart en ruimte om tot rust te komen. Min of meer toevallig komt ze ertoe theologie te studeren in Leiden, waar ze erg

schrikt van het liberaal-ongelovige milieu. Later gaat ze naar Kampen voor het predikantsjaar, maar dat vindt ze weer iets te weinig universiteit. Wanneer ze in de gemeente komt, eerst als stagiaire, later als predikante - een tijd lang in duobaan met haar man, gaat ze over naar een ander genre: waren de eerste hoofdstukken biografisch, zij het doorspekt met de eigen meningen, van nu af staan de meningen van de schrijfster voorop en komt het biografische slechts van terzijde.

Er wordt in dit boek aan de kerk geleden: met name aan de geestelijke leegte erin en aan de

leegloop en die twee gaan volgens de schrijfster samen. Zij heeft in haar tienertijd iemand horen zeggen, dat in de kerk 70% van de leden geen persoonlijke relatie heeft met God door het geloof in Jezus Christus. Haar ervaringen in haar gemeenten doen haar dit bevestigen. Veel mensen komen voor algemene religiositeit of voor een religieus klimaat en dat kan zich verhardten tot een volstrekte weerstand, wanneer het echte evangelie gepreikt wordt. Dat echte evangelie heeft volgens de auteur als kern, dat alleen het bloed van Jezus ons kan reinigen van onze zonden; wie dat gelooft, laat zijn of haar leven voortaan leiden door de Heer. Wanneer dit soort woorden vallen in de prediking, verhardt de weerstand zich en wordt door de auteur letterlijk gevoeld als een kou, die de kerk tijdens de preek vult. De toon van de schrijfster krijgt bijna exorcistische trekken, wanneer zij over deze hardheid spreekt. Zij verlangt naar een levende kerk, vol gebed, stilte, dienst, Bijbelstudie, verootmoediging, voorbede, lofprijzing. Daarom voelt het af en toe als een bekoring (voor reformatische lezers: verzoeking) om de grote oude kerk te verlaten en met een groep gelijkgezinden nieuw te beginnen. Daar pleit de schrijfster heftig tegen. De titel “neem je plaats in” slaat op dit verzet: als God je in een kerk plaatst, moet je daar trouw aan de hervormingsarbeid beginnen. Haal voeding elders, vraag elders om voorbede, maar blijf op de plaats, waar je geroepen wordt.

Het pleidooi voor het blijven in de kerk ondersteun ik van harte: het is tegengif voor een geest van sektarisme, die de eigen verzoeking van de meer evangelikalen lijkt te zijn. Misschien dat de eigen negatieve ervaring daarmee van de schrijfster hier een positieve rol speelt. Ook het lijden aan de kerk is herkenbaar: in de katholieke kerk, waartoe ik behoor, valt het me de laatste tijd op, dat zowel progressieven als conservatieven het zo weinig over Jezus Christus hebben. Dan kan een gevoel van eenzaamheid je overvallen. Dat de schrijfster het herstel vooral ziet als een zaak van hernieuwd geestelijk leven, waar zij ook een groot aantal praktische tips voor heeft, is van belang, juist voor kerkopbouwkundigen.

Toch moet ik met enkele kritische vragen eindigen. De eerste betreft het activisme van de auteur. Wanneer zij aan het eind veel

praktische tips geeft voor de mensen, die verlangen naar het vitaal worden van de kerk, wordt dat een opstapeling van gebed, studie, diensten, kringen, zodat ik af en toe betwijfel of ik het zelf wel helemaal haal, terwijl ik met het bidden van het getijdengebed al een behoorlijke tijdsinvestering doe. De schrijfster weet ervan. Ze vertelt over iemand, die voor het slapen gaan de schapen aan de Heer aanbeveelt, omdat het per slot van rekening Zijn kudde is. Mijn vraag is, of de schrijfster wel genoeg slaapt.

De tweede vraag gaat over het verlossend bloed van Christus als kern van het evangelie. Ik geloof van harte in Jezus' sterven als bron van heil voor alle mensen, voor mij ook. Mijn probleem is, dat ik lang geworsteld heb met de vraag, wat de woorden precies betekenen: hoe kan ik ze zo verstaan, dat ik de boodschap intact laat (zodat men met “Halleluja” kan antwoorden) en tegelijk niet zoïets impliceer als dat de Vader door Jezus' dood van Zijn toorn wordt afgebracht? Hoe verhoudt zich de verzoening door het kruis tot de gave van de Geest? Mijn punt is, dat ik bij veel orthodoxe protestanten en meer evangelikaal georiënteerden de woorden over het verlossend bloed van Christus vaak als een soort mantra hoor klinken. Het wordt zo luid gezegd, dat het wel van veel betekenis voor hen moet zijn, maar

over het hoe en wat precies hoor ik vaak weinig.

De derde vraag gaat over de aard van de weerstand tegen de prediking van de schrijfster. Zij ziet er de on-geest van het anti-christelijke in: onze strijd is niet tegen vlees en bloed, maar tegen de geesten in de lucht. Ze wekt de indruk, dat haar na de dienst met regelmaat echt agressieve woorden naar het hoofd geslingerd worden. Toch weet ik niet zeker, of het altijd ongeloof is en of het alleen maar dat is. Hebben mensen deuken opgelopen aan de kerk? Roepen de woorden over het bloed van Christus bij hen de kou op van een thuis, waar die woorden veel gebruikt werden door kille ouders? Kan het zijn dat mensen intellectuele vragen hebben, maar juist daar niet bediend worden? En welke rol speelt de

eigen stijl van de schrijfster: is zij alleen maar slachtoffer in deze of roept haar stijl misschien ook agressie op? Af en toe legde deze lezer het boekje ook even terzijde, omdat het boek een preek werd en de preek me iets te dwingerig werd.

En toch verdient het bewondering, als iemand de eigen plaats uitschrijft en ter beschikking stelt en staan er veel behartigenswaardige dingen in.

Jozef Wissink is emeritus hoogleraar Praktische Theologie, Dogmageschiedenis en Geschiedenis van de Theologie.

Arenda Haasnoot: *Neem je plaats in. In de tussentijd van kerk en koninkrijk.* ArkMedia, Amsterdam, 2011.

RECENTIE

Handboek voor Kringleiders

René Hornikx

De verdamping van kerkbetrokkenheid zorgt er voor dat kerken op zoek gaan naar wegen om de kerkelijke gemeente (parochie, gemeente) vitaal, aantrekkelijk en bij de tijd te houden.

Vanaf het begin van het christendom zijn er globaal twee typen kerkelijke gemeenten bekend: de huiskerk (met nadruk op geloofs-verdieping en persoonlijke geloofsbeleving) en de territoriale parochie (met nadruk op centrale leiding en organisatie). Lange tijd was de territoriale kerkelijke gemeente het heersende type van kerk-zijn.

Nu - in deze tijd- de kerkelijke gemeenten kleiner worden krijgt de huiskerk, zoals we die kennen vanuit de brieven van Paulus en vanuit de ideale beschrijving van de eerste gemeente in Jeruzalem bij Lucas in zijn Handelingen van de Apostelen (2,42-47), meer aandacht. En met de huiskerk is de beweging van Jezus Christus ooit begonnen. Ze waren in het begin van onschatbare waarde voor de kerk van Jezus Christus. Maar vanaf de vierde eeuw is in de catholica de territoriale parochie het overheersende type geworden van kerk-zijn. Niettemin is de huiskerk gebleven in onder andere de religieuze ordes en congregaties. In de protestantse traditie is vanaf het begin het belang ingezien van de kleine groep. Bij

Maarten Luther had de huissamenkomst een plaats in het functioneren van de kerk. Maar Luther ervaart aan den lijve dat er weinig interesse is in deze intensieve vorm van geloofsgemeenschap.

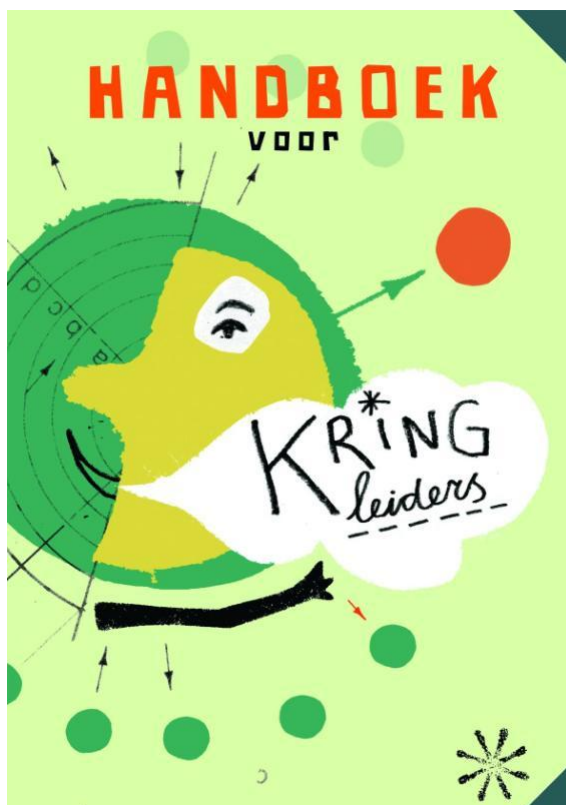
In kerken waarin de persoonlijke geloofsbeleving belangrijk is, is er interesse in kleine groepen. Andere kerken schuiven de huisgemeente naar voren om de gemeente bij de tijd te houden, aantrekkelijk te laten overkomen en met name in katholieke kringen ziet men kleine groepen als een mogelijkheid om het nabije pastoraat handen en voeten te geven wat een tegenwicht moet bieden aan schaalvergroting. Bovenal is de kleine geloofsgroep een instrument voor geloofsverdieping om via geloofsverdieping te komen tot gemeenteopbouw.

Bij lezing van *Handboek voor kringleiders* vroeg ik me af hoeveel gelovigen aan kleine groepen deelnemen? In een recente publicatie van het Evangelisch Werkverband (www.ewv.nl) binnen de Protestantse Kerk Nederland (PKN), wordt een

aantal van 15.000 deelnemers genoemd. In verhouding tot het ledenbestand van de PKN, komt dit neer op slechts 0,8 % van de PKN-leden.

Uit een onderzoek van het KASKI (www.ru.nl/kaski/onderzoek/publicaties/2006/) is aan katholieke zijde sprake van ongeveer 833 kleine groepen (in parochies, nieuwe religieuze bewegingen en gelieerd aan ordes en congregaties). Deze vertegenwoordigen ongeveer 10.000 leden, dit is 0,2 % van RKK-leden.

Een kleine groep wordt in het KASKI-onderzoek omschreven als een 'groep van acht tot vijftien mensen, die op een of andere manier een binding hebben met de Rooms Katholieke Kerk, die regelmatig, eens per 1 à 2 weken of in blokken van bijeenkomsten, bij elkaar komen om te bidden en het geloof met elkaar te delen en die bewust hun steentje willen bijdragen aan de opbouw van de parochie en de samenleving waarvan ze deel uitmaken'.

In *Handboek voor kringleiders* wordt overwegend gesproken over 'kring' en in het boek ontbreekt een basisomschrijving van zo'n kring. Dat is, voor zover ik begrijp, bewust gedaan om elke kring zelf te laten bepalen wat

het doel van hun kring is. In het tweede hoofdstuk is daartoe gebruik gemaakt van een model om elke kring zelf haar doelstelling te laten vaststellen en haar positie te laten bepalen in het krachtenveld van de gemeente. Dit is positief te waarderen, maar tegelijk ook een zwakte, want voor mij als katholieke lezer zegt 'kring' niet zoveel. Positief in de tweede hoofdstuk is ook het belang dat gehecht wordt aan een duidelijke plaatsbepaling van de kring binnen de gemeente. Hierdoor kan voorkomen worden dat door het wegvallen van een kring-leider/ster de kring verdwijnt. In dit laatste geval wordt de kring van bouwsteen eerder tot een zwerfsteen in de gemeente.

Hoofdstuk twee (blz. 17) begint met een opsomming van namen voor kringen: *Kleine groepen, huiskringen, kleine kringen, kernen, cellen, groeigroepen, miniwijken, zorggroepen*. In de literatuur die ik over kleine groepen ter beschikking heb, kom ik tot het volgende lijstje van namen voor hetzelfde fenomeen: kleine geloofsgemeenschap, kleine geloofsgroepen, kleine christelijke geloofsgemeenschap, kleine katholieke geloofsgemeenschap, simple church, ecclesiale groep, Small Christian Community, huiskamervieringen, huiskerken, huiskamervieringen, kleine kernen, bezielde verbanden, kleine informele gezelschappen, bijbel- en leesgroepen en kleine katholieke geloofsgemeenschappen. Bij zo'n verscheidenheid past het na te denken over de naam van de groep in relatie tot de identiteit van de kerkelijke gemeente, en daarvoor reikt dit boek praktische tips aan en is het een zeer welkome hulp.

Het *Handboek* bestaat uit vijftien hoofdstukjes en twintig bijlagen en is geschreven door drie auteurs. Ieder neemt vijf hoofdstukjes voor zijn rekening. De hoofdstukjes volgen elkaar niet in een logisch verband op. Vijf hoofdstukjes handelen over 'kring' (1-2-3-13-14), in drie hoofdstukken worden ingegaan op de leiding van een kring (4-8-15), nog eens drie hoofdstukjes gaan over de praktijk van de kring (5-6-7) en vier hoofdstukjes (9-10-11-12) gaan over verschillende onderwerpen, respectievelijk: luisteren (gesprekstechniek), onderlinge zorg voor de leden van de kring, bidden en samen Bijbel lezen.

Voor leiders van kleine groepen bevat dit boek een schat aan informatie. Vooral over commu-

nicatie, groepsdynamica en leiderschap. Met in de bijlagen handige instrumenten die de kringleider kunnen helpen een beter kringleider te worden. Ze kunnen hem of haar ook helpen om de groep bij de les en haar doelstelling te houden. Een voornaam doel van kleine groepen is voor mij het leren van en aan elkaar om samen tot verdieping te komen van eigen geloven. Verdieping van eigen geloof gebeurt als mijn eigen levensvragen een nieuw perspectief krijgen vanuit de verhalen uit de Bijbel. Het verbinden van levens- en geloofsvragen met de verhalen van God met ons in de Schrift is onderbelicht in dit *Handboek*. Met andere woorden de aandacht gaat in dit boek sterk uit naar de randvoorwaarden die nodig zijn om een kring goed te laten functioneren in het kader van de grotere gemeenschap. De aandacht voor levensvragen komt slechts in voorbeelden naar voren en daar helpt een hoofdstukje omgaan met conflicten (14) mij niet alleen bij. De correlatie tussen de eigen levensgeschiedenis van deelnemers aan de kring en de geschiedenis van God met ons (zoals we dit kunnen lezen in Bijbelverhalen) mis ik node.

In hoofdstuk zes wordt aandacht gevraagd voor drie doelen, aangegeven met de woorden: Boven (op God gericht), Binnen (op elkaar, op de groep gericht) en Buiten (naar de samenleving gericht). Hierbij mis ik dus een vierde doel, op mijzelf, op de vragen, wensen en noden van het individuele groepslid gericht. En de wijze waarop deze vier elementen op elkaar inwerken en tot geloofsverdieping leiden bij elk individu en de groep.

In een boekje als dit, als *Handboek*, zou het niet slecht zijn geweest om meer aandacht te hebben voor geloven, wat geloven is en vanuit de Bijbel inhoudt, voor het geloofsgesprek en de onderlinge geloofsdialoog. Geloven vanuit de boodschap van Jezus Christus wil voor mij ook zeggen dat ik iets mag ervaren van bevrijding, van enthousiasme dat ik niet voor mezelf wil houden maar doorgeven. Hiervoor moet de Schrift door me heengaan en niet alleen ik die door de Schrift heenga. Zoals de zorgen van het leven mij uit mijn slaap

houden, mij bijna de adem benemen zo zou de Schrift mij opnieuw adem moeten geven, de groep mij dienen aan te blazen om nieuw perspectief te krijgen en te weten dat God in het midden van de kring komt wonen (sjechina). Dan pas kunnen de kleine groep en de leden ervan gist zijn in de samenleving.

Drie praktische minpunten.

Op de eerste plaats zijn niet alle bijlagen in de tekst opgenomen. Het gaat om de bijlagen: 7-8-12-15-18-20.

Op de tweede plaats had literatuurverwijzing bij met name de meer praktische hoofdstukjes voor verdere studie niet misstaan.

Op de derde plaats zou het beter zijn geweest om in hoofdstuk 12 één bijbelmethode uitvoeriger aan de orde te stellen dan verschillende in slechts enkele regels aan te duiden in een bijlage. Naar andere methodes van bijbelezelen had kunnen verwezen worden.

Voor leiders/sters van kleine kringen valt er veel te leren in dit boek. Het is ook goed dat het er is. Het is een nuttig boek. En zeker voor de katholieke traditie die nog niet zoveel ervaring heeft met het werken met kleine groepen. Op de flap van het boek staat: 'Dit handboek is geschikt voor grote en kleine kerken, van evangelisch tot gereformeerd'. Voor katholieke leiders van kleine groepen is het een erg protestants boek.

Bij de wens van de schrijvers in hun inleiding (blz. 8-9) sluit ik me van harte aan: "Wij hopen dat dit boek, eraan bijdraagt dat kerken open gemeenschappen worden waar de liefde van God handen en voeten krijgt en waar mensen welkom zijn".

René Hornikx is pastoraal werker in de R.K. Parochie van de Heilige Nicolaas te Valkenswaard.

H. Wijma, P. van Genderen en Th. Meedendorp, *Handboek voor kringleiders*, Buijten & Schipperheijn Motief, Amsterdam, 2011, blz. 143, ISBN 9789058815712, € 16,90

Van voren af aan. Kerk met toekomst

Piet van Hooijdonk

Aanbevolen!

Dat wil ik direct aan het begin van deze bespreking onderstrepen. Dat is nodig, want de auteur Jan Wuyts is in Nederland niet bekend. Hij is een Vlaams priester, jarenlang werkzaam in het parochiepastoraat en in de begeleiding van pastoraal werk(st)ers. Hij was deken van Leuven.

Als je naar voren wilt brengen dat de kerk nog toekomst heeft, moet je niet proberen de bestaande kerken te verdedigen. Dat klinkt radicaal. Minstens even radicaal is het besluit een kerk te sluiten omdat er geen mensen meer komen. Jan Wuyts graaft dieper: waarom is er geen belangstelling voor de kerk, wel voor religie. Wuyts gaat kritische vragen van de West-Europese mens niet uit de weg. In onze kerk is veel aanslibsel, zo schrijft hij. Daarom stelt hij radicaal: wij moeten 'van voren af aan' beginnen.

Daarbij is de historisch kritische methode hem niet vreemd. Daarmee leest hij de H.Schrift. Het is een verademing zoals hij met die methode de ons bekende evangeliën en brieven van de apostelen leest. Hij zoekt niet naar objectieve vaststelbare waarheden. Hij probeert zich in te leven in het Joodse leven van Jezus, markeert de groepen met wie Jezus de confrontatie aangaat en maakt ze voor onze tijd vergelijkbaar. De Sadduceeën verschijnen als de liberale denkers van onze tijd. Zij proberen uit de Romeinse bezetting een slaatje te slaan. Dat veroordeelt Jezus niet, maar hij let er wel op of zij de boodschap van Israël getrouw blijven.

Wuyts is heel duidelijk: Jezus heeft geen kerk gesticht, geen instituut opgezet, maar een beweging op gang gebracht, die een aanval op bestaande Joodse voorschriften en instellingen opende, zonder ze af te schaffen. Logisch dat heersende religieuze en wereldlijke machthebbers Jezus trachtten te elimineren. Toch is uit die beweging een kerk voortgekomen, een hiërarchisch autocratisch instituut. Dit heeft de neiging te behouden wat eenmaal verworven en vastgesteld is; het dreigt het contact te verliezen met wat mensen beweegt. Ziet de Geest allereerst aan de top spreken en niet in de bewegingen aan de basis.

Je zou soms de indruk krijgen dat "Rome" een garantie is dat de katholieke kerk toekomst heeft. Dat is niet de lijn van Wuyts. De kerk behoort tot ons erfgoed, maar de toekomst zoekt hij in de lijn van een evangelische kerkgemeenschap. "Barmhartigheid wil ik, geen offers" (Mt. 9,13). Niet een klerikale kerk, maar het gemeenschappelijke priesterschap van de gelovigen, waarbij opnieuw Jezus' woorden richting geven: "De belangrijkste onder jullie zal jullie dienaar zijn". Niet de man is bepalend voor de toekomst, ook al was hij in Jezus en de apostelen bepalend voor de start. Wuyts is gevoelig voor de context en die is nu en straks anders dan toen. Het verhaal van de Samaritaanse vrouw staat bij Johannes centraal in de verrijzenisverhalen.

Het is een omvangrijke studie. De vraag is belangrijk genoeg: kunnen wij voor de toekomst de kerk vergeten? Zoals die nu eruit ziet wel.

Piet van Hooijdonk is emeritus hoogleraar Praktische Theologie.

RECENSIE

Oefenplaatsen, tegendraadse theologen over kerk en ethiek

Roger Weverbergh

Dit boek brengt vijf evangelische theologen¹ door middel van interviews in beeld. Ze worden tegendraads genoemd omdat zij in de context van een gesecculariseerde maatschappij over God spreken en een pleidooi houden voor kerkgemeenschap. Zij vatten de kerk op “als een oefenplaats van de Geest, als een plek waar christenen leren het geloof te spellen en waar hun karakters worden gevormd.” Zij plaatsen in een sfeer van ontkerkelijking de schijnwerper opnieuw op het belang van kerk.

Opvallend is in de eerste interviews de stelling dat ethiek en liturgie nauw met elkaar verbonden worden. Of nog anders: geloof vieren en vanuit het geloof leven kunnen niet zonder elkaar. Zij stellen het geloof in Jezus prikkelend voor. Sommige auteurs hebben een duidelijk evangeliekaal standpunt en kunnen zich niet vinden in de historisch-kritische methode van Bijbeluitleg, waardoor de neiging ontstaat om het geloof in Jezus als Heer van de schepping te reduceren. Ook een hermeneutische interpretatie van Bijbelteksten heeft bij enkele auteurs geen krediet.

Anderen, vooral de laatste twee, staan opener voor de historische context waardoor de boodschap van de Bijbel meer reliëf krijgt. Vooral Miroslav Volt, een theoloog van Kroatische afkomst, geeft een beschrijving van positionering van kerk in een multiculturele samenleving. Een aparte benadering van Bijbelwetenschap geeft Tom Wright, met als uitgangspunt een vernieuwende studie van de Paulinische geschriften. Hij verlaat daarbij het lezen van Paulus met de bril van Maarten Luther. Zijn geciteerde boek *Paulus van Tarsus, een kennismaking met zijn theologie* werd in het Nederlands vertaald door M. Rotman (Zoetermeer 1998).

Het boek is een soort reader, volledig geïnspireerd op evangelisch protestantisme. Toch zijn er voor wat meer traditionele of liberale christenen, zowel protestants als katholiek, interessante inzichten in opgenomen. Ik citeer Tom Wright, pagina 160:

“Helaas hebben veel goede christenen in het Westen nog maar nauwelijks een relatie met aanbidding. Het is geen enkel probleem in het Oosten; daar duurt een dienst gerust zes uur. Wat de Oosterse Orthodoxie nooit heeft verloren is het besef van het overlappen van hemel en aarde. De hemel is niet ver van ons verwijderd, maar is een andere dimensie overal om ons heen. Voor mij is dit een punt dat onze epicureïsche tijd van materialisme en hedonisme in het hart raakt. We zijn zo gewend geraakt om God op een afstand te zetten van ons leven en onze wereld, maar

de Bijbelse visie spreekt juist van nabijheid.”

Afgezien van het feit dat deze auteurs vrijwel onbekend zijn in het theologisch wereldje van katholieken blijkt dit boek toch een boeiend inzicht te geven in de religieuze bewogenheid van evangelische christenen uit de Angelsaksische wereld.

Noot

1. Tim Keller, Tom Wright, Stanley Hauerwas, Oliver O'Donovan en Miroslav Volt.

Roger Weverbergh is pastoor van Sint-Jacobs in Gent en oud-docent van de KTU .

Herman Paul en Bart Wallet, Oefenplaatsen, Boekencentrum, juni 2012, 160

Uw bijdrage voor Nieuwsbrief en website

Het Werkverband Kerkelijk Opbouwwerkers bevordert uitwisseling van kennis, ervaring vragen en opinies onder kerkelijk opbouwwerkers, via de **WKO-Nieuwsbrief** en **www.wvko.nl**.

Neem contact op met de Werkgroep Communicatie en overleg uw ideeën en suggesties:

is het iets voor de *Nieuwsbrief*?

is het iets voor de *website* www.wvko.nl?

is het zo acuut dat naar de leden *gemaild* moet worden?

Nieuwsbrief

Artikel

Actuele thema's uit het kerkelijk opbouwwerk. Belicht vanuit bepaald standpunt. Reflexief

Omvang: 2-3 pagina's, 1200-1800 woorden.

Interview

Een interview profileert een werkveld, experiment, markant persoon in kerkelijk opbouwwerk

Omvang: 1 à 2 pagina's, 600-1200 woorden.

Impressie

De thematiek van een studiedag, conferentie belicht vanuit de bezoeker.

Omvang 1 pagina, max 600 woorden.

Boekbespreking

Informatieve bespreking van publicaties in veld kerkelijk opbouwwerk.

Omvang: 1 à 2 pagina's, 600-1200 woorden.

Indeling:

Kop: uw mening over het boek in drie woorden.

Boekbespreking door ... (uw eigen naam en eventueel uw functie).

Bibliografische gegevens: auteur, hoofdtitel, subtitel; uitgever, plaats, jaartal, ISBN, prijs.

Tekst bespreking: korte weergave inhoud, informatie over auteur(s), gemotiveerd oordeel inhoud; relevant voor wie, eventueel vormgeving, verwante publicaties.

Inleveren van uw bijdrage

Tekst (en illustraties) digitaal aanleveren met begrijpelijke bestandsnaam; in Times New Roman 11 pt. met zo min mogelijk opmaak.

Wilt u in uw bijdrage 5 steekwoorden aangeven

Inleveren bij: Margreet Doornenbal (info@wvko.nl)

Nieuwsbrief

De WKO-Nieuwsbrief komt uit in januari, mei en oktober.

Deadlines: 1 januari, 1 mei, 1 oktober

Website / mail

Geef bij vacatures sluitingsdatum aan en link naar website eigen organisatie.